

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

**Absence otce ve výchově ve vztahu k sebepojetí
a utváření rodové role dítěte**

Vypracovala: Martina Hanušová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

České Budějovice 2014

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval(a) samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Podpis studenta

Abstrakt práce

Název práce:	Absence otce ve výchově ve vztahu k sebepojetí a utváření rodové role dítěte
Autor práce:	Martina Hanušová
Vedoucí práce:	Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.
Počet stran:	57
Počet zdrojů:	67

Bakalářská práce se zabývá fenoménem nepřítomnosti otce a jejím vlivem na sebepojetí a utváření rodové role dítěte. Teoretická část se zaměřuje na shrnutí teoretických i praktických poznatků souvisejících s danou problematikou. Objasňuje se zde například situace spojená s rozpadem rodiny, specifika otcovství v oblasti vztahů se synem a dcerou a také možné důsledky absence otce v životě dítěte. Neméně stěžejní je pro práci osvětlení pojmu sebepojetí a sebehodnocení, stejně tak i vystižení problematiky genderu. Napříč teoretickou částí jsou uváděny některé dostupné studie, které s tématem práce přímo i nepřímo souvisejí.

V praktické části je demonstrován možný dopad absence biologického otce na sebepojetí a genderovou roli časně dospělých jedinců. Podstatou empirické části je zjistit, zda je možno najít rozdíly v sebepojetí jedinců z úplných rodin a z rodin neúplných (popř. doplněných) či zda jsou mezi zmíněnými skupinami k nalezení rozdíly ve vnímání jejich genderové role. Tyto předpoklady byly za použití Rosenbergovy škály sebehodnocení a Personal Attributes Questionnaire zkoumány na vzorku dospělých jedinců z úplných rodin (n=101) a neúplných či doplněných rodin (n=48). Byly sestaveny čtyři hypotézy, z nichž ani jedna nemohla být v rámci výsledků podpořena. O možných příčinách a omezeních těchto závěrů se dále pojednává v diskuzi.

Klíčová slova: otcovství, absence otce, sebepojetí, genderová role

Abstract

Title: Absence of the father during raising a child within the relation to self-concept and creating the gender role of a child

Author: Martina Hanušová

Supervisor: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

Number of pages: 57

Number of references: 67

This bachelor's thesis discusses a phenomenon of father absence and its effect on self-concept and shaping of child's gender role. The theoretical section focuses on a summary of both theoretical and practical findings related to the given issues. For example, circumstances of family disintegration, particularities of fatherhood concerning relationships with son and daughter and possible consequences of father absence in a life of a child are explained. Clarification of the term "self-concept" and "self-evaluation" as well as depicting gender issues is also crucial in this thesis. Some of, both directly and indirectly, related surveys are included in this section.

A possible impact of a biological father's absence on a self-concept and gender role of early mature individuals is illustrated in the practical section. The essence of this section is to find out whether it is possible to detect differences in self-concept of individuals from complete and incomplete (alternatively supplemented) family and whether there are differences in perception of gender roles among individuals from each category. These presumptions were scrutinised (using Rosenberg Self-Esteem Scale and Personal Attributes Questionnaire) in a sample of adult individuals from complete (n=101) and incomplete or supplemented (n=48) families. Four hypotheses were proposed, none of which could be validated due to the results. The discussion deals with possible causes and limitations of these conclusions.

Key words: fatherhood, father absence, self-concept, gender role

*Věnuji svým milovaným rodičům,
i všem svým drahým sourozencům.*

Poděkování

V úvodu bych ráda poděkovala Mgr. Janě Kouřilové, Ph.D. za vstřícné jednání, poskytování cenných a konstruktivních rad, za podporu, usměrňování, trefné a podnětné komentáře, a za celkové vedení mé bakalářské práce. Dále bych ráda poděkovala svým rodičům a sourozencům, kteří při mně po celou dobu stáli. Díky patří i mým přátelům, kteří mi byli neméně velkou oporou. V neposlední řadě bych ráda poděkovala všem, kteří se na vzniku mé práce jakkoliv podíleli, ať už všem respondentům, bez kterých by můj výzkum nemohl vzniknout, či svým konzultantům v oblasti statistického zpracování dat.

Obsah:

I	Úvod.....	7
II	Teoretická část	8
1	Rodina	8
1.1	Definice	8
1.2	Funkce	9
1.3	Rozpad rodiny	11
1.4	Neúplná a doplněná rodina.....	13
1.5	Role matky	14
2	Otcovství	16
2.1	Specifika otcovské role	17
2.2	Význam otce v životě dítěte.....	18
2.3	Funkce otce v některých vývojových etapách dítěte.....	19
2.4	Vztah otce a syna	22
2.5	Vztah otce a dcery.....	23
2.6	Absence otce	23
3	Sebepojetí.....	26
3.1	Různé definice sebepojetí	26
3.2	Vývoj sebepojetí v dětství.....	27
3.3	Sebehodnocení	28
4	Gender	29
4.1	Genderová role	29
4.2	Genderová identita	30
4.3	Nepřítomnost otce ve vztahu k rodové identitě a roli dítěte	30
5	Výzkumy související s danou problematikou	33
III	Praktická část	35
1	Výzkumný problém a cíl výzkumu	35
1.1	Výzkumný problém.....	35
1.2	Cíl výzkumu	36
2	Hypotézy	37
3	Metodika výzkumu.....	38
3.1	Typ výzkumu	38
3.2	Metody získávání dat	38

3.3	Metody výzkumu	38
3.3.1	Rosenbergova škála sebepojetí (RSES).....	38
3.3.2	Personal Attributes Questionnaire (PAQ).....	40
3.4	Administrace dotazníků	41
3.5	Zpracování a analýza dat.....	42
3.6	Etická hlediska	43
4	Výzkumný soubor	44
4.1	Kritéria výběru	44
4.2	Charakteristika výzkumného vzorku.....	45
5	Užité statistické metody	47
5.1	Deskriptivní statistika.....	47
5.2	Mann-Whitney <i>U</i> test.....	47
6	Výsledky	48
7	Diskuze.....	52
8	Závěry	56
IV	Souhrn	57
V	Seznam použitých zdrojů	58
VI	Přílohy.....	64

I Úvod

Rozvodové tendence v posledních letech rapidně stoupají, a proto není divu, že jsou nejčastější příčinou rozpadu rodiny právě rozvody a rozchody rodičovských párů. Tato problematika je zajímavá nejen pro odbornou sféru, zájem může vyvolat i ze strany širé veřejnosti, a to především pro osoby angažované, s vlastní praktickou zkušeností. Ačkoliv roste sklon otců k získání dětí do své péče, stále je nejčastějším případem svěřování dětí do péče matek. Ať už k rozvratu rodiny dojde z jakéhokoli důvodu, je zřejmé, že to ve všech jejích členech zanechá určité stopy.

Ztráta otce pro jedince představuje jistý omezující faktor. Z hlediska sociálního dochází především ke ztížení kontaktu nejen s otcem, ale s celou jeho rodinou a okolím komplexně. O dopadu absence otce na psychiku dítěte se v psychologické literatuře často velmi diskutuje, a to především v rámci vývoje genderu a psychické deprivace dítěte. Je třeba brát v úvahu rozdíl mezi ztrátou otce rozvodem/rozchodem rodičů, kdy dítě o otce není připraveno definitivně, a mezi ztrátou otce úmrtím, kdy jedinec o otcovu přítomnost nenavratitelně přichází. Každá z těchto situací se na psychice dítěte s největší pravděpodobností odrazí odlišným způsobem. Jak ale tento zásah vnímají daní jedinci v dospělosti? Jak nepřítomnost otce v rodině ovlivní jejich sebepojetí a vnímání genderové role? Liší se dospělí jedinci z úplných rodin a jedinci z neúplných (či doplněných) rodin v určitých attributech? Cílem této bakalářské práce tedy je přinést odpovědi alespoň na některé z těchto otázek.

Teoretická část je rozdělena na čtyři hlavní kapitoly, které se zaměřují na vysvětlení pojmů rodina, otcovství, sebepojetí a gender. Autorka též uvádí několik souvisejících výzkumů, které byly v České republice v nedávných letech realizovány. Podstatou jsou však výsledky kvantitativního šetření, které v rámci bakalářské práce proběhlo. Výzkum přináší odpovědi na to, zda má nepřítomnost otce skutečně vliv na sebepojetí a vnímání genderové role dospělého jedince. Zjištěnými poznatky by autorka ráda alespoň okrajově přispěla k současnému vědění o této problematice.

II Teoretická část

1 Rodina

Snad každé dítě si pod pojmem domov představí domov svých rodičů, respektive svých dospělých vychovatelů – „svých lidí“. Nemusí se totiž nutně jednat o jeho biologické rodiče, jako spíše o ty, kteří s ním doopravdy žijí, sdílejí s ním své životy, mají ho rádi a patří k němu stejně tak, jako ono patří k nim. Domov je pro člověka tedy místem, kde jsou „naši“ – naši lidé. Představuje pro něho místo, kde se nemusí přetvařovat, ani nic předstírat, neboť je zde přijímán takový, jaký je. Díky těmto skutečnostem poté nabývá pocitu jistoty a bezpečí. Není pochyb o tom, že to, co ve svém domově získá, má sklon předávat dál, a každý jistě chce šířit jen to dobré. Rodina by pro jedince tedy měla představovat bazální životní jistotu jako svůj nejlepší vklad, který je v její moci mu předat (Matějček, 1994).

Dalo by se říci, že rodina jako taková se pokládá za jakýsi systém, jenž tvoří základ celé naší společnosti. Následující kapitola se zabývá definováním rodiny, jakožto i popisem základních funkcí, které by měla naplňovat. V neposlední řadě zde padne zmínka o problematice rozpadu rodiny a o, s ním spojených, neúplných a doplněných rodinách. Jelikož se tato práce zaměřuje na absenci otce, nezanedbatelnou součástí této kapitoly je i část týkající se role matky, která je k roli otce komplementární.

1.1 Definice

Otázka definování rodiny je velmi problematická a nejednoznačná. Vymezování tohoto termínu totiž závisí na přístupu různých vědních disciplín. V případě zaměření se na psychologii, vzápětí nabydeme zjištění, že různé oblasti psychologie vnímají tento termín odlišně. I v rámci omezení se na konkrétní psychologické pojetí, nalezneme další definice rodiny z pohledu různých systémových přístupů. V neposlední řadě bývá rodina definována i na základě jejích jednotlivých aspektů.

Jako jedna z možných se nabízí definice dle psychologického slovníku, kde je rodina vymezována jako „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí*“ (Hartl & Hartlová, 2010, 504). Jiné vymezení Hartla a Hartlové (2000) hovoří o rodině nukleární, kterou představuje výhradně otec, matka a děti,

a širší, jež tvoří prarodiče, strýčkové, tetičky, bratřenci, sestřenice a ostatní příbuzenstvo. Langmeier a Kňourová (1984, in Černá, 2001) pohlíží na rodinu jako na biosociální skupinu, která sestává alespoň ze dvou členů odlišného pohlaví, přičemž tyto dvě osoby nepojí pokrevnost, a případně z jejich dětí. Dle Řičana (1986, in Řezáč, 1998) lze rodinu definovat jako časem i prostorem ohraničený intimní interagující systém, který se vyznačuje relativní trvalostí. Výrost se Slaměním citují obsažnější vymezení Odehnala (1984, 115, cit. Výrost & Slaměník, 1998, 304) „*Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem v procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoje k personálnímu okolí, sobě samému i společnosti obecně*“. Pro Matějčkovu (1994) pojetí je zásadní emocionální pouto, ačkoliv totiž rodinu popisuje jako instituci vzniklou v dávných dobách, kdy pro ni byl charakteristický především pohlavní pud, jenž měl vést k zachování rodu, měla však také odjakživa v centru svého zájmu ochranu svého potomstva, jakož i jeho učení, vzdělávání, výchovu a zkrátka jeho celkové připravování pro nadcházející život.

1.2 Funkce

Pro to, aby byla rodina skutečnou rodinou, je nezbytné naplňování určitých úkolů. Psychologické zdroje vyjmenovávají různé funkce rodiny, které se však, stejně jako její definice, opět liší dle jednotlivých psychologických odvětví. Každá disciplína se zaměřuje na ty funkce, které jsou pro ni a subjekt jejího bádání podstatné. Vývoj je nezastavitelným a nezbytným procesem života jako takového, proto je logické, že se funkce rodiny, od doby jejího vzniku, rapidně proměnily v závislosti např. na společenských podmínkách či kulturních činitelích, které ovlivňují postavení rodiny vně, tedy v rámci celé společnosti, stejně tak ale i její vnitřní vztahy. Některé úkoly proto ztratily pro moderní rodinu význam, tudíž zanikly, jiné svou důležitost naopak našly.

Výrost a Slaměník (1998) uvádějí čtyři základní funkce rodiny: reprodukční, materiální, výchovnou a emocionální.

Reprodukce, tedy rozmnožování, je bezesporu nejstarší a nejdůležitější funkcí pro rodinu vůbec. Vlivem úspěšného rozvoje genetiky a díky vyvíjení technologií v oblasti zdravotnictví však přichází rodina o výsadní postavení a dříve nezastupitelnou úlohu v reprodukčním procesu. Je tedy zapotřebí zmínit, že jakmile je možnost rozmnožování v rodině nevyužita, nehovoříme poté o rodině v původním slova smyslu.

Materiální funkce dnes není tak podstatným úkolem, který by měla rodina naplňovat, neboť je v tomto směru také nahraditelná. Dříve bylo běžné, že se v rodině sociálně silnější jedinci starali o ty slabší, což v dnešním světě velmi obstojně zastupuje společnost jako celek, už jen díky existenci poměrně úspěšně fungujícího systému veškerých sociálních dávek, příspěvků a podpor.

Výchova je velmi nezbytnou a jen těžko zastupitelnou funkcí rodiny. Dynamika, která se v rodině odehrává, je natolik specifická a jedinečná, že jedinci vytváří naprosto originální místo pro tvorbu vlastních postojů vůči sobě a svému životu, blízkým lidem a prostředí i k okolnímu světu a společnosti. V rámci interakcí mezi členy rodiny však neexistuje pouze a jenom výchova dětí, ale především také bezprostřední a dlouhodobé působení všech příslušníků na sebe vzájemně. Mimo to rodina v tomto směru plní i jakýsi úkol usměrňující, neboť reguluje nežádoucí chování a jednání svých členů. V neposlední řadě má výchova vliv i na tvorbu hodnotového žebříčku jedince, je základem pro formování jeho osobnosti i pro tvorbu vlastní životní koncepce.

Emocionální funkce rodiny je nenahraditelná a zcela specifická. Je to právě tato funkce, která určuje pravou podstatu rodiny, neboť naplňuje potřeby bezpečí, jistoty, přijetí, opory, pomoci, důvěrnosti a další neméně důležité a nezbytné nároky. V této oblasti může velmi nepříznivě a hluboce emocionálně ublížit právě vliv dysfunkční rodiny.

Pokud má rodina výše zmíněné funkce naplňovat, obecně je za neoptimálnější považována přítomnost všech jejích členů – pokud jde o dítě, tak především obou jeho rodičů, neboť může být nepřítomnost kteréhokoli z nich pro jeho emocionální či sociální vývoj velmi nepříznivá. Dokonce lze říci, že by se taková situace nedovedla obejít bez patřičných důsledků. To ovšem neznamená, že by rodina složená pouze z dítěte a matky či dítěte a otce nemohla zmíněné funkce naplnit. V každém případě by měly v centru zájmu rodiče zůstat potřeby dítěte, proto je důležité,

aby mezi sebou např. rozvedení rodiče udržovali přiměřené vztahy, neméně i k dítěti, a výše uvedených úkolů by měli oba dbát tak, aby byly zachovány na co nejvyšší úrovni (Černá, 2001).

1.3 Rozpad rodiny

Následující podkapitola se zabývá rozvratem rodiny, který v každém případě ovlivňuje všechny její členy. Rozvrat nemusí být nutně zapříčiněn pouhým rozvodem či rozchodem rodičovského páru, může se jednat také o úmrtí některého z rodičů či o jeho dlouhodobou nepřítomnost, např. z důvodu častých služebních cest.

Náročnost rodičovství obecně nesouvisí pouze s rolí mateřskou či otcovskou, velmi podstatnou úlohu zde totiž zastává i vztah mezi rodiči. Často se stane, že po narození dítěte je tato důležitost vehnána do pozadí, i když představuje základní předpoklad toho, aby spolu pár setrval. Rodiče by si měli udržet vztah založený na naslouchání si, vzájemné podpoře a pochopení, ale i na společném čelení změnám. Měli by si zachovat to, jaký byl jejich život před příchodem dítěte. Rizikem rozvodu nejsou pouze zvýšené nároky či časová vytíženost. Jsou jimi především změny, jakými partneři díky rodičovství projdou – často se vzájemně oddálí, neboť se vydávají odlišnými cestami a odmítají to reflektovat. Je tedy důležité zmínit, že kromě péče o dítě, je v rodičovství stěžejní také kvalitní péče o vztah mezi rodiči. Dítě totiž nepotřebuje jenom dvě starající se osoby, ale i jejich spokojený vztah – dítě chce být plnohodnotnou součástí vztahu svých rodičů (Borecký, 2014).

Rozvodovost je veřejností velmi často a nesprávně vnímána jako výdobytek moderní doby – toto zdání ovšem pramení spíše z toho, že tato tendence v posledních letech stoupá. Podle statistik připadlo na území České Republiky v roce 2012 na 100 manželství asi 34 rozvodů, což oproti předešlým rokům sice znamená jistý pokles, ale v rámci historie je toto číslo stále značně vysoké (Český statistický úřad, 2012).

Feglerová (2007) se ve svém článku zabývá tím, zda má na dítě větší dopad nefunkční manželství jeho rodičů či jejich rozvod. Kromě toho, že autorka uvádí, že je mnoho rozvodů zbytečných, připomíná i fakt, že některé rozvody jsou naopak pro zachování duševního, případně i tělesného, zdraví celé rodiny nezbytným řešením. Klinická psycholožka se ve své praxi setkala s dospělými klienty, kteří na rozvod svých rodičů pohlíželi jako na událost, která pro ně byla velmi fatální až destruuující, a vnímají ho především jako něco,

co hluboce ovlivnilo jejich život. Zmiňuje však i o protichůdné názory klientů, pro které rozvod představoval naopak vysvobození z každodenní rutiny v podobě hádek, sporů a násilí, a kteří si dokonce stáli za tvrzením, že se jejich rodiče měli rozvést mnohem dříve.

Předrozvodové stádium „*je charakterizováno jednostrannými nebo oboustrannými pocity nespokojenosti partnerů a nesplněním vzájemných očekávání. Vycházíme z toho, že každá manželská dvojice vstupuje do manželství a zakládá rodinu s určitým očekáváním. Přestává-li toto očekávání rodina plnit, dochází k pocitům zklamání, nespokojenosti, deziluze, k pocitu, že jsem byl podveden*“ (Výrost & Slaměnik, 1998, 333).

Rozvodové řízení je nejen událostí traumatickou a velice bolestnou, ve všech zainteresovaných osobách však také zanechává dlouhodobé následky. Ještě hůře tento proces snášejí děti, které mnohdy ani nechápu, co se vlastně děje. Na náročnosti celé situace přidává i fakt, že rozvod otřese dítěti základy něčeho, co vnímalo jako samozřejmé, co bylo původcem jeho duševní pohody. To pro dítě představovala především skutečnost, že jsou mu jeho rodiče stále nablízku (Warshak, 1996).

Ještě dlouhou dobu po rozvodu jsou na dětech pozorovatelné jeho negativní důsledky, které se nejvíce projevují v období puberty a na počátku dospělosti. S rozvodem v dětech narůstá negativismus, neposlušnost, agresivita a impulzivita. U dívek tyto tendence po zdárném zdolání rozvodového období slábnou, u hochů však proces vyrovnávání se s událostmi probíhá podstatně déle. Po čase se může zdát, že se dítě na novou situaci již adaptovalo, neboť nejsou navenek pozorovatelné žádné známky, které by tuto skutečnost vyvracely. Je však důležité si uvědomit, že i nadále v dítěti nejistota a pocit ztráty dřímá (Černá, 2001).

V centru zájmu obou rodičů by i po rozvodu měla nadále setrvávat především spokojenost a zdraví jejich potomka. Proto by se měl každý z rodičů zasadit o minimalizování všech stresujících a bolestných faktorů. Ačkoliv by důsledky rozvodu nebyly tak silné, kdyby se jeho účastníci shodovali a udržovali-li by maximální kontakt s dítětem, bohužel se jakýmsi fenoménem dnešní doby stává jistá nesnášenlivost a nevraživost mezi rozvedenými rodiči. Ty poté ztrácí zábrany a bez zvážení následků používají své dítě jako útočnou zbraň. V takové chvíli se dítě stává obětí situace a hlavně obětí vlastních rodičů.

Respekt, spokojenost a vzájemná úcta mezi rozvedenými rodiči je velmi důležitým předpokladem udržení kvalitního porozvodového rodičovského vztahu. Pro dítě je velice

náročné vnímat každého z nich jako svůj vzor v situaci, kdy je stavěno mezi jejich vztahové nesrovnalosti. Záporně působící anebo shazovaný či znevažovaný rodič dítěti nemá čím imponovat – to se může projevovat v průběhu rozvodu a i po něm, neboť má dítě přirozenou tendenci přejímat názor rodiče, s kterým žije (Janošová, 2008). V odborné literatuře lze tento jev dohledat jako tzv. syndrom zavrženého rodiče, čímž „*se rozumí často nenápadné manipulování a programování dítěte jedním z rodičů v neprospěch druhého rodiče*“ (Vymětal, 2004, 123).

Ve výsledku nezáleží na tom, zda je dítě ve výhradní péči otce nebo matky, v každém případě je postihnuto tím nejzásadnějším následkem, jaký s sebou rozvod přináší – přichází totiž o plnohodnotný vztah s druhým rodičem. Ve valné většině případů bývá narušen právě styk dítěte s otcem, tím samozřejmě velmi často dochází ke ztižení kontaktu s příbuznými, a celkově s okolím, z otcovy strany.

Další možností rozpadu rodiny je jistě úmrtí jednoho z rodičů. Novák (2012) uvádí, že na rozdíl od rozvodu, kdy středem zájmu bývá získání si dítěte na jednu ze dvou nebo více stran, úmrtí zpravidla rodinu tmelí dohromady, a to i z důvodu potřeby pomoci pozůstalému dítěti. Matějček a Dytrych (2002) spatřují markantní odlišnost oproti rozvodové situaci například v tom, že u pozůstalých převažuje strach, bolestná expektace, úzkostné napětí a jiné negativně hodnocené prožitky, pramenící z pozitivního emočního vztahu k postiženému členu rodiny. Kromě této odlišnosti je třeba zdůraznit fakt, že mrtvý člověk ze života rodiny a blízkých fyzicky odchází definitivně, zatímco v případě rozvodu zde stále fyzicky funguje.

1.4 Neúplná a doplněná rodina

„Odhadem každá čtvrtá rodina v ČR je neúplná“ (Novák, 2013, 31).

Ruku v ruce s rozvody, jež byly tématem předešlé podkapitoly, se nesou i neúplné rodiny. Ty též provází lidskou civilizaci již od nepaměti. Původně byla hlavním důvodem neúplnosti smrt jednoho z rodičů. Společnost našťastí vždy tento problém vnímala a patřičně se k němu také stavěla – dříve se ochrana vdov a sirotků považovala za znak občanské ctnosti, rytířství a dokonce zbožnosti.

Neúplnou rodinou je tedy myšlena taková rodina, která je tvořena jedním z rodičů a alespoň jedním dítětem. Okolnosti vedoucí k takovému rodinnému uspořádání, mohou být následující:

1) s dítětem žije matka neprovdaná, 2) úplná rodina je dočasně nebo trvale neschopná plnit svou funkci z důvodu opuštění rodiny či soužití s jiným partnerem ze strany jednoho z rodičů, ale také z důvodu jeho výkonu trestu, dlouhodobého služebního zaměstnání atp., 3) úplná rodina přestane plnit svou funkci pro smrt jednoho z rodičů – hovoří se poté o zániku úplné rodiny přirozenou cestou, či pro ukončení manželství rozvodem – zánik nepřirozenou cestou (Márová, Matějček, & Radvanová, 1977).

„Doplňnou rodinou rozumíme rodinné společenství, v němž jeden z manželského páru je vlastním biologickým rodičem dítěte a druhý je tzv. nevlastním“ (Matějček & Dytrych, 1994, 154). Z definice vyplývá fakt, že k takovému případu dochází doplněním novou matkou či otcem ve chvíli, kdy původní matka či otec v rodině z jakéhosi důvodu chybí. V odborné literatuře se však objevuje i termín nová rodina, která *„vzniká v okamžiku, kdy si jeden z partnerů přivede do nového partnerství děti z partnerství předchozího“* (Sauzéde & Sauzéde – Lagarde, 2007, 15). Obsahy definic se možná v mnohém různí, v zásadním se však shodují. Provázanost lze vnímat především v tom, že je zde vždy zapotřebí existence dětí v předchozí rodině.

1.5 Role matky

Pokud jde o porozvodovou péči o děti, v drtivé většině případů je dítě stále svěřováno do rukou matky. Varianta svěření dítěte otci nastává de facto až tehdy, je-li prokázáno, že matka není výchovy ani péče schopná, zatímco otec se musí projevit jako nadmíru schopný a k výchově a péči způsobilý i z hlediska vnějších podmínek. Yablonsky (1995) ve své knize potvrzuje, že po rozvodu a odchodu otce se role matky v životě dítěte zvyšuje, mimo jiné zde popisuje tradiční porozvodovou situaci, kdy dítě žije s matkou, čímž je jeho kontakt s otcem značně omezený a tím i narušený.

V průřezu historie lidstva zaznamenalo postavení ženy a muže ve výchově postupných, leč značných proměn. Svěřování dítěte do péče matky je pravděpodobně pozůstatkem dřívějšího vyzdvihování mateřství nad cenu výchovy otcovské, a to hlavně proto, že žena dítě odnosila, porodila a odkojila. Postupem času se rodinné klima přetransformovalo a podřídilo se tak ženskému vlivu, zatímco otcové začali svou nadvládu ztrácet (Corneau, 2004).

Na mateřskou roli nemálo působí především proměna postavení žen ve společnosti, jež proběhla v posledních desetiletích. S možností získání vzdělání našly ženy uplatnění na trhu práce. Mateřství dnešní žena vnímá jako jakousi pauzu v pracovních povinnostech, která končí po prvních pár letech strávených s dítětem v domácnosti. Na ženu se tedy klade specifický nárok, a to, aby skloubila své pracovní povinnosti s povinnostmi matky, spočívajícími v zaopatření rodiny a udržování chodu domácnosti. Ty, které jsou v tomto směru úspěšné, jsou poté vystavovány velkému vypětí, které nezpůsobuje jen pouhý tlak společnosti či nečinnost otců ve výchově dětí a chodu domácnosti, ale i samy matky, neboť se i za cenu celkového vyčerpání odmítají o svou roli s kýmkoliv dělit (Badinterová 2005).

Mateřské chování jistě ovlivňuje i další sociální role, kterou matka zastává, a to je role ženy a s ní související predispozice. Ženy se obecně více zajímají o interpersonální vztahy, vykazují se velkou schopností empatie, lépe si zapamatovávají jména i tváře lidí, bez problému rozumí řeči a umějí s ní citlivě zacházet, jedná-li se o náhlá rozhodnutí, dovedou rychleji zpracovat dané podněty a dojít tedy k adekvátnímu závěru. Skvěle zvládají koordinaci drobných pohybů a jemné motoriky, silněji vnímají světlo, zvuky i tělesné dotyky. Při kontaktu s cizím člověkem nejsou příliš důvěřivé, všechno záleží na jejich emočním rozpoložení a intuici (Matoušek, 2003).

Výsledky psychologických výzkumů tvrdí, že „*tzv. specifický citový vztah k matce se vytváří nejčastěji v 7. měsíci života*“ (Matějček, 1994, 51). Je však prokázáno, že v téměř polovině případů se ono pouto tvoří i k jiným členům rodiny, především k otci. Třetí rok života dítěte, a i celé období předškolního věku, se chování vůči rodičům různí. Zatímco od otce dítě očekává aktivní činnosti, zábavu a poučení, v matce naopak hledá oporu, ochranu a především v její přítomnosti prožívá intimitu. Ve školním věku si dítě kromě své rodové role osvojuje také své rodičovské postoje – nepřímě lze říct, že ve své budoucí rodině jedinec uplatní takové chování, které v dětství pochopil od svých rodičů. Závěrem by bylo vhodné zmínit i výsledky dalších psychologických výzkumů, které nám říkají, že instinktivním chováním k dítěti jsou ve srovnání se ženami téměř stejnou měrou vybaveni i muži. Proč by tedy muži neměli dostat příležitost tyto své přirozené tendence a schopnosti prakticky uplatnit a případně je i rozvíjet (Matějček, 1994).

2 Otcovství

„To nejlepší, co může otec udělat pro své dítě, je učinit jeho matku šťastnou.“

Zdeněk Matějček

Každý člověk, a to nejen dítě, nýbrž i dospělý, vyžaduje kromě mateřské lásky i tu otcovskou. Ačkoliv mezi oběma druhy lásky panuje jistá rozdílnost, pro jedince jsou zcela srovnatelným zdrojem štěstí a radosti. Výsadní postavení otcovská láska zastává u dětí a mladistvých v době dospívání, kdy jedinec krom vřelosti a něžnosti ze strany matky potřebuje i otcovu otevřenost, přátelství a ochranu. Dítě pak v případě nedostatku po onom naplnění baží. Mnozí muži dnes často nevědí, jak se svým otcovstvím naložit, což však neznamená, že by ztratili zájem dětí vychovávat. Naproti minulým dobám, kdy se na otce koukalo jako na pána rodiny a na autoritu, která nepřipouští diskuzi, se v současnosti otec vnímá spíše jako služebník svých dětí. Otcovství doplňuje mateřství, tudíž je od sebe nelze žádným způsobem dělit (Augustyn, 2004).

Předpoklad, že největším životním vítězstvím každého muže je jeho zaměstnání, vznikl pravděpodobně z faktu, že muži byli velmi dlouho vnímáni jako živitelé rodiny. Sami muži jako otcové se dnes ale snaží být lepší. Najde se spousta takových, kteří o vlastním otci hovoří jako o záporném modelu, a hlavně proto se tedy snaží být jinými, lepšími tatínky a vzory pro své děti. Kromě potřeby fyzické blízkosti vyjadřují dnešní otcové i touhu přiblížit se svým dětem emocionálně, což je ze stran dětí opěťované, neboť i ony vnímají otce jinak a očekávají tak od něho něco odlišného. Nejen matky, ale i otcové proto svého vnitřního naplnění dosahují prostřednictvím kvalitního vztahu se svými potomky a poskytnutí jim citového blahobytu (Burgessová, 2004).

Problematice otcovství se v minulosti nevěnovalo příliš pozornosti, to spíše rodičovství komplexně. V zahraniční literatuře však lze najít autory, kteří se tímto fenoménem přeci jen důkladně zabývali. Warshak (1996) například vyzdvihuje Henryho Billera. Ten se ve své knize snaží postihnout všechny aspekty otcovství a snaží se tak svým čtenářům předložit množství možností, jak tuto roli v životě dítěte úspěšně zastávat. Biller o své publikaci hovoří jako o jakémsi manuálu, který zdůrazňuje důležitost otce v životě dítěte. Autor však nezapomíná ani na roli matky, čímž odkazuje na svůj předpoklad, že je podstatné, aby bylo dítěti poskytováno dostatek maskulinních i femininních podnětů (Biller, 1994).

Pro Lemana (2008, 24) je podstatou otcovství „dovolit dětem, aby na ně přišla řada. Největší úspěch, kterého kdy mohu dosáhnout, je připravit další generaci, aby byla schopna převzít zodpovědnost za svůj život“.

2.1 Specifika otcovské role

Talpa (2014) se vyjadřuje k dnešnímu muži jako k někomu, komu schází pozitivní vzory. Pro dřívější otce bylo typické, že se svými dětmi trávili hodně času – doma s nimi bývali zcela přirozeně. Poslední dvě století však přinesla nový trend, kdy se muži z domu vzdalují. Vzniká tak fenomén „nepřítomného“ otce. Výchova potomků byla obecně výhradou ženy, muži se o změny v rodině příliš nestarali. Výzkum provedený v rámci projektu Táta na plný úvazek však přinesl výsledky, které ukazují, že mají dnešní otcové snahu tuto tendenci zastavit a že dokonce touží navázat se svým dítětem hluboký kontakt už od raného věku.

Soubor všeho, co by měla naplňovat a jaké normy by měla plnit osoba zastávající status otce, lze označit souslovím otcovská role (Dudová, 2008). Kladená očekávání se však v čase i prostoru mění. V každé společnosti se od této sociální pozice očekává něco jiného, stejně tak i v průřezu historie plnila otcovská role odlišné úkoly. Lamb (2004) se stejně jako mnoho dalších autorů ztotožňuje s přesvědčením, že otcovská role není v dnešní době jasně stanovena. Postupně se tedy dochází k závěru, že otec zastává nejen v dětském, ale i rodinném, životě nespočet různých rolí. Názory v publikaci Dudové a Hastrmanové (2007) se k tomuto postoji připojují a navíc zde zdůrazňují, že plnění otcovské role závisí na individualitě každého muže, neboť jí každý otec může naplňovat jiným způsobem. Jak však zmiňuje Dudová (2008), samotná otcovská role je ovlivňována jinými rolemi, které muž ve společnosti zastává – např. profesní postavení a široké spektrum zálib se v charakteru jeho otcovství jistě projeví.

Otcovské chování je ovlivňováno preferencemi a dispozicemi muže. Muži se obecně zajímají o širší sféru věcí, disponují lepší prostorovou orientací, mají nadání na matematiku, vynikají konstrukčními schopnostmi a nemívají problémy s koordinací těla. Naproti tomu nejsou tak citliví vůči smyslovým podnětům, tudíž i slaběji reagují. Svou agresivitu projevují buďto přímo, kdy v dětství a mládí bývají fyzicky agresivnější, nebo nepřímo, pak se tak děje převážně slovně. Oproti ženám jsou při kontaktu s cizí osobou důvěřivější, flexibilněji jednají na pochybné projevy a nemají problém s přechodem z nepřátelství ke kooperativní činnosti (Matoušek, 2003).

To, jakým otcem se otec cítí být, do značné míry ovlivňují reakce jeho potomka na jeho chování, díky kterým si otec tvoří představu o svém otcovství (Šulová, 2005).

2.2 Význam otce v životě dítěte

„*Od otce se přímo žádá, aby své dítě učil žít ve společnosti, tak jako matka dítě naučila žít v těle*“ (Zoja, 2005, 14). Zmíněná citace představuje otce jako jakési ztělesnění vnějšího světa, proto je to právě otec, kdo pro dítě představuje první střet s okolím, uvádí ho v něj, učí ho v něm žít a porozumět mu. Bakalář (2002) v této souvislosti hovoří o tzv. procesu triangulace. Dítě je do jisté doby vázáno pouze k matce. Podstatou triangulace je umožnit dítěti navázat vztah s další osobou. Aby se tak stalo, plní zde svou významnou a nezastupitelnou roli otec. To jeho dítě prostřednictvím doteků a mužského hlasu odlišuje od matky. To on skrze sebe dovoluje svému potomkovi učinit první krok k tomu, aby byl v dospělosti schopný vést plnohodnotný a samostatný emocionální život. Jak zmiňuje Matějček (1994), kromě průvodce ve vnímání a uvědomování si vnějšího světa otec zastává podstatnou funkci i při utváření identity a vlastního já dítěte. Bylo totiž mnohými psychologickými výzkumy zjištěno, že se tyto podstatné struktury dříve a lépe utváří a vyvíjí tehdy, zažívá-li dítě trojstranný vztah – dítě, matka, otec. Z tohoto „trojvztahu“ dítěti snáze vyplyne vědomí vlastní osoby a jedinečnosti. Souhrnně je tedy triangulace důležitý proces, který má vést k citové zralosti a dospělosti jedince. Jak neopomíná Šulová (2005), otec je důležitým podnětem pro přijetí pohlavní identity dítěte. Otec totiž má, stejně jako matka, svou specifickou vůni, pokožku, způsob, jakým dítě nosí, díky čemuž dítě s každým rodičem zakouší odlišnou zkušenost.

Dítě v otci vidí zprostředkovatele mnoha zážitků a dobrodružství (Augustyn, 2004). Otec naproti matce zastává názor, že dítě musí být silné a schopné bojovat se vším, co se mu do života postaví. Svého potomka tím vede k tomu, aby se ke svým problémům i nesnázím stavěl čelem a aby se nebál života a všech nástrah, které představuje. Kromě toho tak také otec konfrontuje své dítě s realitou – učí ho žít ve světě, v kterém se s trápeními i bolestmi nevyhnutelně potká. Otec se soustředí především na význam svého jednání, příliš se nezabývá tím, jak dítě jeho zásah subjektivně prožívá. To platí i v dialozích – otec nemívá problém seznámit dítě s tím, jak se skutečnosti mají, nebojí se dítěti odporovat či soudit jeho chování i přes to, že to dítěti může být nepohodlné (Poli, 2010).

Jestliže v dětství hraje výsadní roli v životě dítěte matka, v dospívání tento post zastává otec. Jak dítě postupně dospívá, i sama matka zjišťuje, jak podstatná je v tomto období jeho přítomnost. Často až tehdy umí náležitě uznat některé aspekty otcovství, např. umění říct ne, větší důraznost, stálost a rozhodnost vůči dítěti. Tuto změnu vnímá i dítě, neboť je pro něj otec zajímavějším. Otec v životě dospívajícího zastává důležitou roli, neboť jej uvádí do složitějšího vnějšího světa, který se nachází mimo rodinu, také jej zapojuje do „dospělých“ konverzací, což je pro jedince velkou novinkou. Dítě v otci vidí idol, který mu odkrývá nové a podněcující obzory. Kromě všeho se dospívající zajímají i o názor otce a jeho reakce na nejrůznější témata, i ty tabuizovaná, jako například užívání drog. V neposlední řadě děti u otce hledají lásku, která zahrnuje ocenění, uznání a úctu. Děti jsou si vědomé toho, že nejprve musí něco dokázat či zvládnout, aby si otcovu lásku doopravdy zasloužily. Tato skutečnost přitom působí jako silný motivační faktor, dítě totiž touží po tom, aby na ně byl otec hrdý (Poli, 2010).

2.3 Funkce otce v některých vývojových etapách dítěte

Následující část je věnována významu otce v životě dítěte, jak o něm hovoří Vágnerová (2012):

V **prenatálním období** má otec na vývoj dítěte neméně důležitý význam jako v jeho ostatních fázích. Otec by měl především kladně působit na svou těhotnou partnerku. Znamená to, že by pro ni měl představovat pozitivní oporu, vnímat její potřeby a pomáhat jí pochopit i zvládnout všechny stavy a pocity, které je během těhotenství potkají. Kromě toho již dítě v děloze rozezná hlas matky i otce, pokud k němu tedy otec nějakým způsobem promlouvá.

Pro **kojenecký věk** dítěte je důležité, aby se o ně otec aktivně zajímal, pak se totiž pro něj stává významnou osobou. Chování otce je samozřejmě velmi odlišné od chování matky – díky tomu dítě získává nové zkušenosti. V tomto období otec pro dítě znamená především partnera při hře. Specifikem hry s otcem je jistá ráznost, aktivita a také pohybová náročnost. V této fázi jsou mimo jiné patrné první genderové rozdílnosti, neboť se otcové chovají jinak ke svým dcerám a synům. Předpokladem rozvoje vztahu otec-dítě závisí na tom, že otec na matku navazuje a nepředstavuje tak prvotní zkušenost. Otec de facto nemá moc prostoru pro to, aby se choval dle vlastního úsudku, může být totiž v zacházení s malými dětmi nejistý a nezkušený. Naproti tomu však otec dokáže nahrazovat i chybějící a neuspokojivé chování matky svou vřelostí a citlivostí.

V přechodných vývojových etapách nemá otec k dítěti takový přístup. To platí i pro **batolecí věk**, kdy role otce stále nemá pevně vymezený obsah. V tomto období otec dítěti zprostředkovává novou zkušenost, rozvíjí v něm jiné předpoklady a představuje pro dítě zdroj zábavy, pobavení a vzrušení. Přináší jisté oživení každodennosti. Pro batole a otce je specifická společenská hra a tělesná stimulace – hra se stává aktivnější a tatínkové začínají volit hračky technického typu. Otec se snaží vést své dítě k dodržování pravidel, více po svém dítěti vyžaduje, snaží se rozvíjet jeho samostatnost a v neposlední řadě poskytuje dítěti zkušenost, kterou by později mohl zúročit ve svých vztazích s vrstevníky. V tomto období opět dochází k selekci chování otce podle pohlaví dítěte, čímž otec samozřejmě napomáhá k rozvoji jeho rodové identity. Otec vnímá genderové stereotypy oproti matce více vyhraněně a je silně identifikován se svou mužskou rolí, proto jí řádně uplatňuje i v procesu výchovy. Pro syny jsou otcové vzorem mužského chování a synové mají tendenci tyto způsoby chování přejímat, stejně jako otcovy názory. Ztotožňují se nejen s nimi, ale i s otcem, což je ze strany otce jednoznačně vzájemné. Vyhraněnost takových postojů je nejvíce vídaná ve vztahu k prvorozenému synovi, kdy si otec přeje, aby se mu podobal a plnil jeho nesplněné ambice. Otec pak synovi vtiskuje své představy o mužské roli, u dalších synů je pak postoj liberálnější. Batolecí období je specifikováno jako prostor pro identifikaci otce a syna. Chování tatínků k dcerám je ovlivněno. Ve změně podobě zahrnuje vztah k partnerce, tedy matce děvčete. Otcové nalézají u svých dcer vlastnosti jejich matky. Pokud otec věnuje svým dětem dostatek péče, času a lásky, vznikne podobná vazba jako u matky, a děti jsou poté schopny se k otci citově připoutat do stejné míry jako k matce. V tomto období je podstatné, že se otec zasazuje o usnadnění v odpoutání se z vazby k matce. Dítě si díky tomu uvědomuje, že se lidé chovají různě, oproti matce odlišně. Toto je velmi důležitý předpoklad pro zdravé reakce vůči lidem z okolí, neboť když takovou zkušenost dítě postrádá, může se chovat odmítavě až úzkostně.

V **předškolním věku** se otec zpravidla začíná více zapojovat, a to především pokud jde o volný čas a zážitkové aktivity dítěte. Otec obecně na dítě méně mluví a je direktivnější, o problémech spolu příliš nehovoří. V tomto období je otec důležitý zejména proto, že provádí dítě vnějším světem. Otec dovede vycítit, jak přiměřeně regulovat emoční reakce svého dítěte, to se projevuje především ve hrách bojového a pohybového charakteru. Na otcovské chování přitom působí kvalita partnerství. Lze říct, že má na otce ona kvalita větší vliv než na matku, to ostatně závisí na faktorech osobních, aktuálních či sociálních – na různých zvyklostech,

klimatu rodiny, zájmu otce o dítě atp. V tomto věku je pro pozitivní rozvoj pohlavní identity dítěte mimo jiné velmi podstatné, aby bylo vystavováno každodenní interakci rodičů. Šulová (2004) v tomto směru také vyzdvihuje specifika otcovské mluvy. Kromě toho, že autorka zmiňuje, že je otcův slovník obsažnější a čítá vzácnější slova, upozorňuje i na to, že je otcova mluva dítětem vnímána jako složitější. Výzkumy však ukazují, že je to podobně vidí i otcové – oproti matkám mají větší problémy dítěti porozumět. Při hře s náročnými hračkami otec více vysvětluje a popisuje, obecně má také sklon užívat různorodých forem rozkazů. V hovorech s dítětem je otec méně citlivý, s dítětem vede konverzace uzpůsobené spíše jeho věku než jeho komunikačním schopnostem.

Pro dítě **školního věku** je otec významným zdrojem poznatků. Svým přístupem ho učí nezávislosti, samostatnosti, sebejistotě a sebedůvěře. Učí jej respektovat pravidla, přijmout prohru, ovládat emoce, spolupracovat a dává mu nepostradatelné rady, jak se prosazovat mimo rodinu. Děti, kterým se otcové věnují, vykazují větší pocity jistoty a mají větší důvěru ve své vlastní schopnosti. Takové děti umí přijmout vlastní zodpovědnost. Ze strany dospělých i vrstevníků bývají pak lépe přijímány. Otec pro dítě představuje větší autoritu, což udávají i sociokulturní tradice, které otci přisuzují větší moc.

V období **dospívání** prochází vztah otce a dítěte změnou, která je ovlivněna především proměnami dospívajících. Chlapci vnímají otce podstatně důležitěji než dívky. Tato proměna může souviset například s odmítáním otcových autoritářských projevů. V této životní fázi se také může odrazit nakumulovaná zkušenost ve vztahu k otci, ale zpravidla se jedná pouze o vývojově podmíněná kolísání dočasného charakteru. Ve vztahu **otce a syna** se klade důraz na mužskou identitu. Dochází k fyzické proměně kompetencí a znaků. Syn se touží osamostatnit, čímž se do jisté míry vzdaluje otci. Neztrácí však o něj zájem, pouze si vystačí s vědomím, že pro něj otec představuje někoho, o koho se může opřít. Otcové si to mnohdy nesprávně vykládají jako synův nevděk. Naopak je tento jev žádoucí, neboť se syn od otce potřebuje vymezit, rád by se mu totiž vyrovnal. Otec by měl pro syna v tomto období být především poskytovatelem zpětné vazby, která bude hrát později významnou roli ve vztahu k jeho sebevědomí. Vztah **otce a dcery** je v tomto období velmi specifický, neboť sám otec si od své dcery drží odstup, může se totiž cítit jejím dospíváním nejistý, rozpačitý a nezkušený. Může se stát, že bude otec v této etapě dceru odmítat a ignorovat ji. Naopak ale také může akcentovat její ženské projevy, což se poté může odrazit například v otcových pocitech žárlivosti

k vrstevnické skupině jeho dcery. Pro dceru otec představuje model mužské role, která se doplňuje s její utvářející se ženskou rolí – dívky jí vůči svému otci mohou testovat. Citově vřelý a vyrovnaný vztah může dceři nepomoci při správném rozvíjení její individuality.

2.4 Vztah otce a syna

Jak již závěr předchozí podkapitoly napovídá, rozdílnosti v přístupu otce přirozeně pramení i v závislosti na pohlaví jejich potomka.

Henslin (2003) uvádí, že díky skutečnému a pravdivému emočnímu poutu s otcem je synovi dáno pevného osobního základu, který si pak s sebou nosí po celý život. Díky otci si zvědomuje svou osobní identitu, tvoří si hodnotový žebříček, nabývá cílevědomosti, tvoří si vlastní názory a objevuje sílu mužství, kterou pak může zúročovat v náročnějších situacích. Augustyn (2004) vidí podstatu vztahu mezi otcem a synem ve společných aktivitách, v práci a v zážitkových činnostech. Proto jsou pro podporu vztahu důležité jejich společné zájmy, ať už politické, společenské či jiné, o kterých mohou oba muži společně diskutovat. Jak píše Rohr a Martos (2002), každý chlapec touží po otcovské náklonosti, pochopení a lásce. Pokud je tato potřeba nenaplněná, mají chlapci, ale i mladí muži, tendenci tuto touhu uspokojovat skrze své učitele, trenéry, nadřízené a další, kdo jim je ochoten tuto náklonnost projevit. Corneau (2012) ve své knize shrnuje závěry Billera (1982), který tvrdí, že rozvoj mužské identity syna je podnícen vřelostí a citovostí vztahu mezi otcem a synem. Dále hovoří o tom, že otcem vytyčené hranice a výchova vedoucí k disciplíně syna se uplatňuje pouze v rámci tohoto vztahu. Když se tak nestane, může dojít k tomu, že syn v tomto směru nebude umět otce napodobovat. Kromě toho autor zdůrazňuje i fakt, že nejen přítomnost otce, ale i kvalita vztahu s ním, je pro syna a jeho plnohodnotný vývoj neméně důležitá. Je-li otec profesně úspěšný a nezávislý, je také důležité, aby se zapojoval do chodu domácnosti i rodiny. Syn od něho totiž jeho aktivitu přejímá, což napomáhá k pozitivnímu sebeprosazení se v životě.

Z hlediska nezastupitelnosti hraje významnou roli otec v průběhu odpoutání syna od matky, kdy je důležité, aby byl pro svého syna adekvátním mužským vzorem. V tomto směru je otcova přítomnost důležitá nejen pro syna, ale i pro matku syna. Zpočátku syn s matkou zažívají symbiotický vztah, neboť právě ona naplňuje všechny jeho potřeby. Postupem času se však z tohoto vztahu potřebuje syn vymanit a ztotožnit se s mužským identifikačním vzorem (Poněšický, 2008).

2.5 Vztah otce a dcery

Kevin Leman (2008) ve své knize trefně naznačuje, že každému muži je vstupem do manželství vydána žena, kterou do tohoto vztahu svou přítomností připravil jeho tchán. Leman dále vnímá negativa otcova odtažitého chování k fyzicky dospívající dceři, neboť by jí v tomto období měl být naopak nejbližší. Popisuje zde otcovskou roli jako jakési bezpečné útočiště mladé ženy. Otcové svou tendencí vzdalovat se v této životní fázi svým dcerám uvrhují sami sebe mezi zbytečné a nepotřebné. Leman to vysvětluje tak, že dcera v této etapě prochází změnami nejen duševními ale i tělesnými. Přesně v době dospívání se nejvíce zajímá o to, jak bude muži přijímána, zda na ni budou nazírat jako na ženu. Svým nezájmem otec způsobí a potvrdí veškeré její pochyby a obavy. Dokonce je zde riziko, že jí tak nevědomě vydá napospas někomu, kdo jí svou pozornost, za patřičnou cenu, velmi rád věnuje. Podle Billera (1994) je to právě otec, kdo nejvíce ovlivňuje dceřin vztah s muži v její dospělosti, neboť dcera skrze otce může porovnávat svou ženskost s jeho mužskostí. Tento fakt však neznamena, že stačí pouhá přítomnost otce k tomu, aby se dcera vnímala adekvátně, je zde podstatný i způsob, jakým otec na dceru působí. Pokud si dcera vytvoří zdravý vztah sama k sobě, vytvoří si ho poté i k mužům, a tím nejsou myšleni pouze muži, s nimiž zažívá nějaký intimní fyzický kontakt, ale jsou to všichni muži, s jakými se v životě potká. Jak ještě zmiňuje Leman (2008), prostřednictvím otce dcera poznává interakce mezi mužem a ženou. Dcera si tvoří představy o partnerském soužití prostřednictvím toho, jak se otec chová k její matce. Chování svého otce tedy dcera bere jako příklad, který je pro ni do budoucnosti vzorem.

V psychologické literatuře se spekuluje o přítomnosti sexuálního napětí mezi otcem a dcerou. Píší o tom například Grün a Robbenová (2010, 64), kteří uvádí, že „*pouto mezi otcem a dcerou je často ovlivněno erotickými přáními. Otec potřebuje dceru jako náhradní partnerku. Nedokáže-li být milencem své ženy, pokouší se o to u své dcery. Plní jí každé přání a věnuje jí svou lásku*“. I tyto teorie však mají své odpůrce, proto se najdou i protichůdné názory, které přítomnost sexuálního napětí zcela vylučují.

2.6 Absence otce

Augustyn (2004) upozorňuje na to, že se najdou autoři, kteří se roli otce snaží zpochybnit tak, že dnešní generaci předkládají mylnou teorii o tom, že dítě formuje především společnost

a ne jenom otec s matkou. Potřeba obou těchto vzorů je nám vrozená, dítě potřebuje i otce i matku. Syn například potřebuje kladné vztahy s otcem, aby neměl „hlad po otci“.

Termín „rána po otci“ je psychology užíván k pojmenování a zdůraznění zranitelnosti mužské duše ve vztahu k absenci otce v rodině. Nezáleží ani tak na tom, zda dítě o otce připravilo úmrtí, jeho svévolné opuštění rodiny, trávení volného času mimo domov, např. v práci, anebo jeho vědomé vyhýbání se svým dětem. Výsledkem je vždy velká bolest a deprivace, které přináší další důsledky jako třeba nevyrovnanost a neuvědomování si vlastních hranic jak tělesných, tak duševních (Rohr, & Martos, 2002). Nepřítomností otce však netrpí pouze děti a jejich matky, ovlivňuje to i budoucí generace. Zoja (2005) zastává radikální názor, kterým upozorňuje na to, že největším zločinem, jakého se může muž dopustit, je odmítnutí stát se otcem svého dítěte. Kastová (2004) zmiňuje otcovské komplexy, které jsou v případě absence otce vystaveny jiným mužským vzorům. Vlastnosti těchto komplexů se tedy vykazují tím, od jakého „otce“ byly získány. Autorka pak shledává vymanění se z komplexu náročnějším, neboť lidé, kteří jím trpí, se drží názoru, že odpoutávání není nutné.

Mnozí vědci spatřují problém ve společenských obtížích a vývojových nedostatcích dětí bez otců. Podle studií mezi tyto problémy patří například stoupající trestná aktivita mladistvých, závislost na toxických látkách, těhotenství a promiskuita nezletilých, vzdorovitost vůči společenským normám a zákonům či vandalismus. Mezi absencí otce a předpokladem, že dítě bez otce nedokončí školu, že bude pravděpodobně nezaměstnané, že se stane obětí sexuálního zneužití či že se pokusí o sebevraždu, byla v USA zjištěna souvislost (Bakalář, 2002).

Grün a Robbenová (2010) spojují nepřítomnost otce s potížemi s autoritou. Posláním otce je, aby dítěti poskytoval pocit odvahy, sebevědomí, byl mu oporou a vždy za ním stál. Jestliže je otec nepřítomen, hledá dítě i dospělý náhradu, která by mu oporu mohla poskytnout. Často se takovou oporou stává například sekta či ideologie, která má od základu vytyčená pravidla. Novák (2013) upozorňuje na patologie u dívek z rozvedených rodin. U těchto dívek bylo prokázáno vysoké riziko znásilnění novým partnerem matky, dále bylo zjištěno velké zastoupení dívek vyrůstajících bez otce mezi prostitutkami. Novák dále uvádí Kempného sociologický výzkum z 30. let 20. století, který například podal výsledky o tom, že dívky vyrůstající bez otce si velmi pravděpodobně vyberou výrazně staršího, třeba i rozvedeného, partnera. Další výzkumy poukazují na to, že dívky bez otce mají, v porovnání s dívkami

z úplných rodin, větší problémy s muži. Jsou sice sexuálně aktivnější, stejně tak jsou ale i nejisté. Je však důležité zmínit, že absence otce nemá záporné důsledky sama o sobě, ale pouze v kontextu několika příčin. Corneau (2012) je zastáncem názoru, že absence otce může u syna vyvolat homosexualitu, která je jeho nevědomým hledáním mužské identity a otce. Syn se skrze muže snaží poznat mužské tělo a city, o které byl nepřítomností otce ochuzen. Corneau však neopomíjí biologický aspekt homosexuality.

Burgessová (2004) ve své knize uvádí výsledky tehdejšího výzkumu, který o nepostradatelnosti otce přinesl odlišné poznatky. Autorka zdůrazňuje, že studie posledních pěti desítek let dokládají, že valná většina chlapců, vyrůstajících bez otců, prochází vývojem bez rozdílů a z hlediska sexuální identity se chová zcela normálně. Dokonce prý tyto výsledky vyvrací i teorii o tom, že otec tvoří důležitou roli v separaci matky a dítěte. Autorka však nakonec dochází smířlivějšího názoru. Tvrdí, že otcové jsou svým dětem velkým přínosem a mají na ně podstatný vliv, protože otcovy vlastnosti ovlivní dítě na celý život, ať už kladně či záporně.

3 Sebepojetí

Nadcházející kapitola se zabývá vysvětlením pojmu sebepojetí a sebehodnocení. V psychologické literatuře se lze setkat s autory, kteří užívají pojmů sebepojetí a sebehodnocení jako synonym. Jiní vnímají sebehodnocení jako emocionální aspekt sebepojetí. Najdou se i autoři, kteří staví sebepojetí a sebehodnocení na shodnou rovinu a oběma složkám přikládají stejnou váhu.

3.1 Různé definice sebepojetí

V psychologickém slovníku Hartla a Hartlové (2010, 515) můžeme naleznout definici, která o sebepojetí hovoří jako o „*vytváření úsudku o sobě, jež má hodnotící a popisný rozměr, na rozdíl od sebehodnocení je v sebepojetí zdůrazněna kognitivní složka.*“

Sociální a kognitivní psychologie vnímá sebepojetí jako výsledek sebeuvědomování a získávání zkušeností (Blatný, Osecká, & Macek, 1993). Dle Blatného (2003) vyplývá sebepojetí ze znalostí a zkušeností se sebou samým v určitých situacích, hovoří o sebepojetí tedy jako o souhrnu poznatků, které o sobě jedinec má. Dle Vágnerové (2010) by se sebepojetí dalo charakterizovat i z pohledu vývojového, a to podle vzrůstajícího počtu zkušeností a zvyšujícího se množství informací o sobě samém, jejich provázáním a ukotvením. Autorka také tvrdí, že sebepojetí jedince do jisté míry ovlivňují postoje, stanoviska a jednání jiných lidí i to, zda se s těmito lidmi člověk srovnává.

Sebepojetí je ucelený souhrn veškerých imaginací, které o sobě člověk má. Je to poměrně stálý obraz já – určitá komplexní představa o sobě. Nejde však pouze a jen o představu, chápání či projektování sebe sama. Sebepojetí, jako psychická funkce, obsahuje všechny tři bazální složky: 1) poznávací, kterou lze chápat jako jedincův vědomý a reálný přehled o jeho schopnostech a vlastnostech, 2) citovou, která zahrnuje sebeúctu, sebevědomí a další aspekty, které souvisí se sebehodnocením, a 3) snahovou, jež představuje předběžný předpoklad možného sebeurčení (Čačka, 2002). Podobně na sebepojetí nahlíží i Macek (2008, in Kučera, 2013, 106), který tvrdí, že „*pojmem sebepojetí bývá také zařazován do širšího komplexu tzv. sebesystému (společně např. se sebehodnocením či seberegulací), který studuje psychologie Jáství (self psychology). V tomto kontextu je sebepojetí považováno za kognitivní složku sebesystému (sebehodnocení je pak složkou emocionální a seberegulace složkou konativní)*“.

Výsledkem procesu sebepoznávání a sebeporozumění je kognitivní obraz sebe sama, tedy sebepojetí. To člověku předkládá ucelené informace o vlastním já. Pojem sebeschéma je označením pro shluk těchto informací. Sebeschémata jsou hierarchicky seřazená podle toho, jakou důležitost jim jedinec na základě vlastního uvážení přidělí – příkladem může být například názor na vlastní vzhled, dovednosti, sociální postavení aj. Tvorbu sebeobrazu ovlivňuje několik faktorů, např. osobnostní danosti člověka, také jeho vztahy a zkušenosti se sociálním prostředím. Informace, které podporují jeho dosavadní představu o sobě samém, volí jedinec přednostně. Ve spojitosti se sebeobrazem mají jistě význam i obranné mechanismy, které člověku slouží k tomu, aby si jimi zachoval stálost a soudržnost vlastního sebeobrazu a aby tak zabránil jeho ohrožení či narušení (Gillernová et al., 2000). Ačkoliv se definice sebepojetí různí v závislosti na teoretických a metodologických přístupech, obecně se dá považovat za mentální reprezentaci já, kterou má každý člověk uloženou v paměti jako kognitivní strukturu, utvářenou interpersonálními vztahy jedince a jeho interakcemi s okolním (Blatný, Osecká, & Macek, 1993).

3.2 Vývoj sebepojetí v dětství

V raném věku dítěte především závisí na přístupu a chování rodičů. Malé děti totiž bezvýhradně přijímají a zvnitřňují všechny jejich reakce. Předpokladem utváření uspokojivého sebepojetí je tedy jednoznačně kladný rodičovský přístup. Odmítavé tendence rodičů a jejich dlouhodobé záporné postoje snižují jak sebehodnocení dítěte, tak i jeho sebeúctu (Vágnerová, 2010). Čím více sociálních rolí jedinec zastává, tím více je formování komplexního sebepojetí třeba, neboť právě ono sjednocuje jednotlivé role v jednotnou osobnost. Zprvu nezralé sebepojetí postupně nabývá zralejší podoby, které se poté jedinec svým chováním snaží dostat. Ačkoliv se zhruba od osmi let začíná pozvolna uplatňovat autonomní morálka nad heteronomní, v časných fázích dospívání ještě v centru zájmu jedince stojí spíše to, jak vypadá v očích druhých. Čím víc roste pocit vlastní originality a nezastupitelnosti, tím také přichází pocit osamění a nezřídka také ostýchavost, strach ze ztrapnění či pocit vnitřní prázdnoty, kterou má člověk potřebu zaplnit (Čačka, 2002). Sebpójetí se s rostoucím věkem individuálně diferencuje a je ovlivňováno i intelektovými dispozicemi a temperamentem jedince (Macek, 2008).

Harterová (1999) souhrnně uvádí, že s rostoucím věkem se sebepojetí jedince postupně rozrůžňuje a stává se celistvějším. Autorka mluví o malých dětech, u kterých prozatím panuje

černobílé nazírání na svět, proto i sebe samotné vnímají buďto dobře nebo špatně. U starších dětí a dospělých se toto hodnotící spektrum podstatně rozšiřuje, čímž o sobě poté mohou uvažovat v daleko bohatším měřítku.

3.3 Sebehodnocení

Sebehodnocení je systém, který zahrnuje kromě složky poznávací i složku emoční. Ta je představována především uspokojením/neuspokojením a libostí/nelibostí se sebou samotným. Takto se jedinec prožívá především v porovnání s ostatními lidmi, respektive s jejich očekáváním, nebo s tím, jakým by chtěl být – může se tedy srovnávat se svým ideálním já. To, do jaké míry si jedinec uvědomuje vlastní hodnotu, se váže k jeho morálce, hodnotové orientaci a k smyslu jeho života. Hodnocení i poznání sebe sama se poté odráží v chování jedince jak vědomě, tak i nevědomě (Gillernová et al., 2000). Blatný (2003) vnímá sebehodnocení jako mentální reprezentaci citového vztahu k sobě, tedy jako obraz sebe samého z hlediska vlastních kompetencí. Macek (2008) uvádí dvě roviny, jak lze sebehodnocení chápat. Vymezuje ho jako konkrétní produkt sebehodnocení, nebo jako tzv. globální sebehodnocení. Vágnerová (2010) uvádí, že se v sebehodnocení do určité míry odráží to, jak je se sebou jedinec spokojen a zda se vnímá spíše kladně nebo záporně. Základní funkcí sebehodnocení je dle Nakonečného (2009) uchování si vědomí pozitivní hodnoty sebe sama, přičemž je pak v zájmu jedince si tuto hodnotu udržovat, popř. ji obnovit. Smékal (2009) hovoří o sebehodnocení jako o jádru jáství, kterým jedinec hodnotí a oceňuje sám sebe. Dle autora zahrnuje dvě roviny – spokojenost a nespokojenost se sebou. Sebehodnocení také vnímá jako vyšší či nižší sebevědomí, pro které je charakteristická sebeúcta, jež je výsledkem procesu uvědomení si toho, jak se jedinci daří dosahovat vytyčených cílů, či jak plní úkoly, které předtím přijal. K sebehodnocení se vážou i další pojmy, které s ním neméně důležitě souvisí, a to například sebeakceptace, která tvoří jakýsi předpoklad sebeúcty, a sebereflexe, která společně se svědomím též stojí v nitru jáství. Vašina (2002) sebeúctu vnímá v jádru sebehodnocení, neboť je podle něho úzce spjata s tím, jakou hodnotu má člověk nejen pro druhé, ale i sám pro sebe. Vágnerová (2010) upozorňuje na to, že sebehodnocení člověka může vzdalovat realitě, neboť může z různých důvodů dojít k jeho zkreslení. Mimo jiné totiž závisí i na osobnostních predispozicích a preferencích jedince.

4 Gender

Následující kapitola je věnována problematice genderové role, genderové identity a nepřítomnosti otce jako možnému ovlivňujícímu faktoru. Pro začátek by bylo vhodné krátké vysvětlení pojmu gender. Z hlediska kulturních a sociálních vzorců chování se rozlišují mužské a ženské atributy, tedy mužskost a ženskost, které se souhrnně označují pojmem gender. Do češtiny se tento termín překládá jako „rod“, jeho anglická podoba se u nás však také hojně používá.

Fafejta (2004) vymezuje gender jako souhrn kulturních a společenských zvyklostí a očekávání, které se pojí k jednotlivým pohlavím. Dále také hovoří o jeho flexibilitě, neboť se nároky související s genderem společnost od společnosti liší. Janošová (2008) zmiňuje definici Gjuričové (1997), která tvrdí, že se termínem gender dají označit odlišnosti mezi ženami a muži napříč kulturami a společnostmi, dále také nabízí možnost vnímat pojem gender jako jakési sociální pohlaví. Maříková (2000) navíc dodává, že tyto genderové rozdíly nejsou člověku vrozené, nýbrž že se postupně utvářejí až díky společenským, kulturním a jiným vlivům.

4.1 Genderová role

Samotný termín rod člověku jistě asociuje jakési společenské postavení či zařazení. Sociální kategorizace na muže a ženy je všudypřítomná a ovlivňuje veškeré dění. Děje se tak proto, že právě společnost připisuje fyziologickým odlišnostem mezi muži a ženami důležitost, hodnotu a náplň. S genderovou rolí se jedinec nemusí plně ztotožňovat, neboť má především vnější charakter. Tato role, stejně jako jiné, obsahuje například i projevy jakési sociální konformity, které může jedinec využívat ve svůj vlastní prospěch, aniž by je sám musel prožívat v konsensu s vlastním sebepojetím (Janošová, 2008). Bačová (2008) upozorňuje na to, že stejně jako třeba sociální postavení, etnické příslušnictví a profese je i rod společností považován za velmi důležitou sociální charakteristiku. Pleck (1981, in Janošová, 2008) uvádí, že termínem genderová role by se dal označit systém představ, které si společnost o skutečném chování a vlastnostech mužů a žen, vytváří. Tento pojem dokonce zahrnuje i souhrn očekávání dané společnosti, které na své muže a ženy klade. Costin a Draguns (1989, in Janošová 2008) spatřují podstatu rodové role v tom, že je to de facto exprese jedincovy rodové identity, tedy že jeho genderová role vyjadřuje to, kým se cítí být a jak chce být okolím vnímán. K osvojování rodové role dochází již od raného věku a to například prostřednictvím hraček, které jsou dítěti

od dětství předkládány. Důležitým faktorem ve vývoji genderové role je bezesporu také identifikace s rodičem stejného pohlaví. Dítě má potřebu se svému rodiči přiblížit a podobat se mu, což ho vede k tomu, že se snaží chovat podle jeho vzoru (Oakley, 2000).

4.2 Genderová identita

Na rozdíl od rodové role, kterou si člověk postupným vývojem a dozráváním osvojuje a naplňuje tak to, co od něj společnost očekává, je rodová identita záležitostí čistě vnitřní a osobní. Genderová identita je tvořena vším, co člověk vnímá jako sobě vlastní. Genderová role zahrnuje spoustu oblastí, avšak jenom některé z nich jsou skutečnou součástí rodové identity. Ty obsahy, které jedinec vnímá, jako součást vlastní genderové identity, poté prožívá jako sebenaplňující. Tuto část rodové role následně může vnímat jako sobě vlastní a souvztažnou s vlastním sebepojetím. Na rozdíl od rodové role může rodová identita obsahovat některé složky, které se navenek nemusí nutně projevit. Najde se celá řada lidí, kteří se ztotožňují spíše s vlastnostmi příslušníků opačného pohlaví (Janošová, 2008).

Pleck (1981, in Janošová, 2008) upozorňuje na koncepci Billera a Borstelmana (1967), kteří tvrdí, že by maskulinita a feminita neměla být rozdělována, ani protikladně vnímána, natož přisuzována jen jednomu pohlaví. Jejich myšlenku rozpracovala Bemová, která za pomoci dotazníku uskutečnila výzkum, na jehož základě stanovila čtyři typy rodových identit: 1) **androgynní** – kterou se vykazovali jedinci, jimž bylo naměřeno vysoké množství ženských i mužských charakteristik, či se jí prokazovali jedinci, kteří se s těmito atributy ve velké míře ztotožňovali; 2) **maskulinní** – jedinci s vysokým skórem mužskosti a nízkým skórem ženskosti; 3) **femininní** – lidé s vysokými výsledky na škále ženskosti a nízkými výsledky na škále mužskosti; 4) **nevyhraněný** – ti, u kterých byly naměřeny nízké skóry v obou dimenzích (Janošová, 2008).

4.3 Nepřítomnost otce ve vztahu k rodové identitě a roli dítěte

Celá práce se zabývá absentováním otce v přímém dlouhodobém působení na dítě, bylo by proto dobré zaměřit se na to, jak je jeho nepřítomností ovlivněna právě genderová identita a role dítěte. Podle mnohých teorií se dá předpokládat, že se dítě vyrůstající s jedním rodičem bude vykazovat nižší genderovou vyhraněnost. Bealová (1994) tvrdí, že je tento jev zapříčiněn faktem, že rodič, s kterým dítě žije, zastává v domácnosti jak mužskou tak ženskou roli, proto by

se měl projevovat větší androgynií. Autorka také uvádí, že jsou nepřítomností otce více zasaženi synové než dcery, s čímž se tato práce v předchozích kapitolách identifikuje. Bealová však neopomíná zmínku, že absence otce v rodině sama o sobě nemusí vést k tomu, že bude mít dítě potíží s osvojením si své genderové role. Upozorňuje na nepřítomnost otce jako na faktor, který v každém případě ovlivňuje vývoj této role a transformuje ji, ale dokud se nesejde s dalšími vlivy, nemusí být v tomto ohledu nutně považována za ohrožující.

Chlapci z rodin bez otce nemusí mít tak vyhraněné maskulinní zájmy – to udává jak matčina výchova, tak i její celkové stanovisko vůči mužskosti jako takové. Matky, oproti otcům, svým synům předkládají rozmanitější hračky, ne pouze ty typicky chlapecké. Maminky jsou také ve výchově úzkostlivější než muži. Jsou zde však i jiné případy, kdy se chlapci bez otce chovají naopak maskulinně velmi vyhraněně, což může být způsobeno jejich potřebou kompenzovat si svou mužskostí vlastní nejistotu. Některé výzkumy naznačují, že nejfatálnější následky na synech zanechává nepřítomnost otce v kojeneckém a batolecím období. U těchto chlapců bylo v postojích i projevech zjištěno méně maskulinních projevů než u hochů z úplných rodin. Jiné výzkumy naopak přináší výsledky o tom, že absentování otce v pozdějším věku chlapce nemá na jeho maskulinitu významný vliv, zvláště ne tehdy, má-li chlapec blízko sebe jiný mužský vzor, s kterým by se mohl identifikovat (matčín přítel, jeho starší bratr atp.). Chybějící otec může u některých chlapců vyvolávat pocity nejistoty ohledně vlastní mužskosti, což se v pozdějším věku může projevovat například obtížemi v navazování intimních vztahů, nadměrnou závislostí na společnosti svých vrstevníků, problémy s mužskými autoritami aj. Toto chování si s sebou pak muž nosí po celý život. Jedná tak i v dospělosti či později v rodičovství, tedy ve vztahu k vlastním dětem (Janošová, 2008). Černá (2001) upozorňuje na riziko nejisté mužské identity ze strany chlapců vyrůstajících bez otce. Takovému chlapci je totiž odepřen vzor typického mužského chování či mužského řešení náročných zátěžových situací. Může se tedy poté stát, že se takoví chlapci vykazují nezralostí, možnou závislostí a pasivitou.

Ačkoliv není dopad nepřítomnosti otce na dívčí identitu tak prozkoumaným tématem, byly přeci jen u **dívček** vyrůstajících bez otce zjištěny jisté odchylky překračující typičnost ženství. Adolescentní dívky bez otce se například vykazují odlišnostmi v komunikaci s vrstevníky. Oproti dívkám z úplných rodin prý jednájí se stejně starými chlapci asertivněji a vyspěleji, a údajně také častěji samy projevují zájem o navazování kontaktů. Specifickou skupinou jsou

však dívky z rodin, kde došlo k úmrtí otce, neboť ty se k chlapcům stejného věku chovají zdrženlivěji a odtazitěji než předchozí dvě skupiny. Pokud by šlo o příčiny těchto rozdílů, patrně by bylo možné je nalézt v chování samotných matek. Rozvedené matky častěji projevují větší snahu v navazování potencionálních partnerských vztahů než matky ovdovělé (Janošová, 2008). Černá (2001) uvádí, že je pro dívky přítomnost a zúčastněnost otce důležitým faktorem, který později ovlivňuje jejich budoucí postoje k mužům i partnerství. Výzkumy navíc ukázaly, že se dívky, bez zkušenosti kladného obohacujícího vztahu s otcem před dobou dospívání, ve vztazích k mužům cítí velmi nejistě. Dívky bez otce navíc pochybují o své atraktivitě.

5 Výzkumy související s danou problematikou

Výzkumné studie, které by zkoumaly sebepojetí a genderovou roli u dospělých jedinců, kteří vyrůstali v rodinách bez biologického otce, jsou obtížně dohledatelné. Ačkoliv je toto téma poměrně aktuální a zajímavé, zřejmě není pro výzkum příliš oblíbené. Podobně zaměřené výzkumy lze nalézt především v českých absolventských pracích. Pro příklad lze uvést výzkum Lévkové (2009), která zkoumala sebepojetí dvanáctiletých dětí, výzkum Vávrové (2010), která se pokusila vhlédnout do prožívání dospělých jedinců z neúplných rodin či výzkum Třískové (2004), která zkoumala projevy nepřítomnosti otce a mužského vzoru ve výtvarném projevu dětí.

Lévková (2009) ve své diplomové práci provedla rozsáhlé kvantitativní šetření primárně zjišťující statisticky významné rozdíly v sebepojetí dětí z rodin úplných a rozvedených, sekundárně pak z rodin, v kterých došlo k úmrtí jednoho z rodičů, z rodin, v kterých rodiče žili odděleně apod. Za pomoci vybraných testů projektu SAHA se pokusila zjistit sebepojetí dvanáctiletých dětí. Signifikantní rozdíly autorka naměřila ve škálách měřících chování, přičemž zjistila, že děti z rodin rozvedených mají s chováním větší problémy. Výsledky škály emocionality popřely její hypotézu, předpokládající rozdílnost v úzkostlivosti, nervozitě a vnějších symptomech, přičemž vyšší míru těchto komponent předpokládala u dětí z rozvedených rodin. Škála problémů s vrstevníky též nepřinesla statisticky významný rozdíl mezi porovnávanými skupinami. Škála prosociálního chování též neodhalila případné rozdíly mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin. Škála zjišťující depresivitu autorce prokázala její hypotézu o tom, že jsou děti z rozvedených rodin depresivnější. Škála měřící anxiету dítěte prokázala signifikantní rozdíl mezi porovnávanými skupinami, avšak děti z rozvedených rodin se oproti dětem z rodin nerozvedených nevykazují vyšší mírou somatické anxiety. Škála životních šancí potvrdila hypotézu nepředpokládající rozdíl mezi dětmi z porovnávaných skupin, obě děti vidí své budoucí šance stejně. Škála rodičovského zájmu prokázala statisticky významný rozdíl mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin, čímž potvrzuje Warshakovo tvrzení o tom, že rozvedený rodič zastává práci za dva a má na své děti tedy méně času. Poslední škála, měřící rodičovskou vřelost, neprokázala statisticky významný rozdíl mezi dětmi z rodin rozvedených a nerozvedených, který autorka hodnotí jako velmi pozitivní. Většina dětí totiž odpověděla, že jim jejich rodiče dávají svou lásku najevo často (Lévková, 2009).

Vávrová (2010) se svým kvalitativním výzkumem, provedeným v rámci diplomové práce, snažila nahlédnout do prožívání jedinců, kteří z jakéhokoliv důvodu vyrostli v neúplných rodinách. Snažila se mimo jiné zjistit, zda se jejich pohled na rozpad rodiny liší, jestli jej jako děti vnímali negativně, zda mají potíže v navazování sociálních vztahů, jestli mají specifické nároky na své partnery, či zda dle nich prožívají rozchod rodičů intenzivněji děti raného věku oproti těm starším. Na základě pěti provedených kazuistik došla autorka k závěru, že prožívání a vnímání rozpadu rodiny je zcela individuální záležitostí. Z výpovědí svých respondentů také usuzuje, že je v tomto ohledu třeba brát v potaz příčinu neúplnosti. Důležitým determinantem je nepochybně i věk dítěte, které rozpadem rodiny prochází. Ztráta rodiče úmrtím je také prožívána mnohem intenzivněji. Rozpad rodiny je ovšem všemi jejími respondenty spojován s prožitkem negativního. Potíže s navazováním sociálních vztahů se v jistých případech u respondentů také prokázaly. Autorka na závěr píše, že se jednotlivé kazuistiky výrazně různí, hlavním pojítkem je zde však neúplnost rodin, z kterých její respondenti pocházejí (Vávrová, 2010).

Janošová (2008) poukazuje na výsledky výzkumu Třískové (2004), která pro svou diplomovou práci zkoumala projevy nepřítomnosti otce či jiné mužské autority v rodině v dětských kresbách. Dětem byl předložen úkol spočívající v nakreslení ženské a mužské postavy. Chlapci z úplných rodin přitom častěji kreslili mužskou osobu jako první častěji než chlapci bez otce, kteří častěji ztvárňovali postavu ženy či postavu neurčitého pohlaví. U chlapců bez otce byly postavy nakreslených mužů podstatně menší než postavy žen. Janošová také vyzdvihuje, že chlapci bez otce ve svých výtvorech častěji zvýrazňovali mužské detaily (vousy, poklopec, svaly). Třísková si tento jev vysvětluje možnou idealizací mužské postavy ze stran chlapců bez otců. Dívky a chlapci bez otce se přitom v kresbách prokazovali jistými znaky, které bývají vnímány jako rizikové z hlediska patologie (vynechání části postavy, uříznuté či prodloužené ruce, nakloněná postava). U dětí bez otce se toto dělo o 20% častěji (Janošová, 2008).

III Praktická část

1 Výzkumný problém a cíl výzkumu

1.1 Výzkumný problém

Teoretická část přináší mnoho podkladů, z kterých lze usuzovat, že má role otce na vývoj jedince nejen momentální, ale také dlouhodobý vliv. Nepřítomnost otce poté může ovlivnit navazování kontaktů a budoucích vztahů člověka, mimo jiné také může zanechat důsledky ve vnímání a projevech jeho genderové role. Autoři se ovšem ztotožňují s faktem, že se toto více dotýká chlapců než dívek (Corneau, 2012; Černá, 2001; Janošová, 2008; Kast, 2004; Matějček, 1994; Poli, 2010; Vágnerová, 2012; Warshak, 1996; Yablonsky, 1995).

Záleží však na otci, jakým způsobem se vůči svým dětem zařídí a jaký s nimi vede vztah, kterým může dopad své nepřítomnosti buďto zhoršit nebo zlepšit. Záleží na tom, zda je otec ke svým dětem konzistentní, spolehlivý, zda se mu vede udržovat s nimi blízký vztah a zda se mu daří je přesvědčit o tom, že rozpad jejich rodiny neznamená rozpad citu, který k nim choval a chová (Warshak, 1996).

Feminita a maskulinita, jako životní předpoklad, je ztrátou mužského vzoru v rodině značně ovlivněna. Predikce ženskosti a mužskosti je totiž v takovém případě značně narušena, neboť s touto ztrátou přichází i ztráta předpokladu k přirozené kultivaci a rozvíjení potenciálu daného pohlavím jedince. Tento fakt však neplatí pouze pro chlapce, ale i pro dívky, které ve svém nejbližším životním prostředí potřebují mužský vzor k tomu, aby mohly adekvátně kultivovat a zkoušet svou ženskost (Matějček, 1994).

Černá (2001) zdůrazňuje otcovský vzor z pohledu chlapců i dívek. Prostřednictvím identifikace syna s otcem se tvoří základ potřebný k přijetí mužské role. Otec výrazně ovlivňuje sociální učení dítěte, mimo jiné má velké slovo v procesu utváření sexuální role. Pro dívky představuje otec vzor, který jí od nejtělejšího věku vštěpuje a formuje představy o mužském a partnerském chování.

Jak uvádí Bakalář (2002) mnoho badatelů ze sféry společenských věd spojuje absenci otce ve výchově s širokým okruhem sociálních problémů a vývojových nedostatků.

Dudová (2008) v souvislosti s tímto zmiňuje výzkum zaměřený na charakteristiky dětí s prekriminálními rysy, přičemž se zde neúplnost rodiny objevuje jako velmi vlivný faktor, neboť pouze každé třetí dítě pocházelo v tomto případě z úplné rodiny.

Výzkumnou studii, která by současně hledala vztah absence otce k sebepojetí jedince a utváření jeho genderové role, nelze dohledat. Existuje celá řada výzkumů zjišťujících projevy nepřítomnosti otce v rodové roli dítěte. Některé kvalifikační práce se také zaměřují na sebepojetí dětí z neúplných rodin. Ovšem výzkum, který by hledal rozdíly v sebepojetí a genderové roli u skupiny dospělých jedinců z úplných a neúplných či doplněných rodin, se nepodařilo nalézt.

1.2 Cíl výzkumu

Cílem výzkumného šetření je porovnat míru sebepojetí a zastávání genderové role u skupiny dospělých lidí, vyrůstajících v rodině bez biologického otce se skupinou lidí z rodin úplných. Tyto dvě skupiny jsou dále specifikovány. U obou je zjišťována míra sebepojetí a maskulinních a femininních preferencí. Cílem je tedy porovnáním zjistit případné rozdíly ve zmíněných attributech lidí z obou skupin, a tímto pak zachytit, zda existuje vztah mezi nepřítomností biologického otce v rodině a sebepojetím a genderovou rolí časně dospělého jedince.

2 Hypotézy

Na základě uvedených teoretických východisek byly zformulovány tyto hypotézy.

H₁: Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z úplných a neúplných (či doplněných) rodin.

H₂: Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z neúplných (a doplněných) rodin s mužským vzorem a bez mužského vzoru.

H₃: Existuje statisticky významný rozdíl v maskulinním skóru mužů vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj.

H₄: Existuje statisticky významný rozdíl ve femininním skóru žen vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj.

3 Metodika výzkumu

3.1 Typ výzkumu

Pro práci byl zvolen kvantitativní přístup získávání dat. Punch (2008) charakterizuje kvantitativní přístup jako šetření navržené takovým způsobem, který měřením proměnných přinese numerická data. Dále byl využit neexperimentální výzkumný model, a to konkrétně srovnávací studie. Jeřábek (1992) definuje srovnávací studii jako postup, při kterém se jednotlivé soubory srovnávají na základě předem určených atributů. Kontrolní skupina byla tvořena respondenty z úplných rodin, zatímco výzkumná skupina zahrnovala respondenty z rodin neúplných či doplněných. Za pomoci srovnávací studie proběhlo porovnání výsledků testů obou těchto skupin.

3.2 Metody získávání dat

Pro naplnění cíle výzkumu byla použita baterie dotazníků.

3.3 Metody výzkumu

3.3.1 Rosenbergova škála sebepojetí (RSES)

Blatný a Plháková (2003) uvádějí, že kromě jiného patří k metodám výzkumu sebepojetí také sebehodnotící škály, které zjišťují úroveň globálního vztahu k sobě. Hadj Moussová (2009) též potvrzuje, že pro zjišťování sebepojetí mohou být použity sebehodnotící škály. Sebehodnotící škály tedy slouží k posuzování vlastních zájmů, projevů, vlastností osobnosti a schopností. Blatný a Osecká (1994) se ve svém výzkumu pokusili analyzovat Rosenbergovu škálu sebehodnocení, aby dovedli určit, zda existuje vztah jednotlivých složek sebehodnocení k různým temperamentovým a interpersonálním charakteristikám osobnosti. Na základě výsledků jejich výzkumné studie lze rozdělit sebehodnocení na tři faktory. První faktor určuje, že tvrzení pozitivního má souvislost s extroverzí jedince, druhý faktor hovoří o tom, že popírání negativního souvisí s neuroticismem a třetí faktor je na temperamentových vlastnostech údajně nezávislý.

Rosenbergova škála sebehodnocení byla původně sestavena jako jednodimenzionální, avšak díky tomu, že byla mnohými autory podrobena faktorové analýze, bylo zjištěno, že se z ní dají vydělit dvě dimenze: jednu tvoří pozitivně formulované položky (sebeúcta) a druhou negativně formulované položky (sebesnižování).

Původní verze Rosenbergovy škály sebehodnocení, Rosenberg Self-Esteem Scale, z roku 1965, obsahovala sedm položek, které byly formulovány pozitivně, a tři položky formulované negativně. Rosenbergova škála obsahuje 10 položek, které respondent na čtyřbodové škále Likertova typu dle vlastního uvážení hodnotí, přičemž úroveň sebehodnocení je vyjádřena součtem hodnot zvolených výpovědí. Blatný a Osecká (1994) ve své verzi u 10. položky pozměnili její valenci.

Psychometrická analýza Rosenbergovy škály sebepojetí byla provedena na vzorku 591 adolescentních mužů (234) a žen (327) v průměrném věku 18,77. Klasických testů, např. teorie odpovědi na položku, se použilo pro zhodnocení psychometrických vlastností škály a jejích položek. Stejně jako v jiných výzkumech, faktorová analýza prokázala přítomnost dvou korelujících faktorů – pozitivně a negativně formulované položky. Klasickou položkovou analýzou bylo potvrzeno, že většina položek kladně přispívá k vnitřní konzistenci škály. Pomocí teorie odpovědi na položku se prokázala odlišnost jednotlivých položek v jejich schopnosti diskriminace a také jejich odlišný vztah k úrovni sebeúcty. Tato škála je více informativní u osob s nízkou a střední mírou sebeúcty a méně informativní u osob s vysokou mírou sebeúcty, to ukázala informační funkce škály. Na jistou konvergenci koeficientů obou přístupů poukázaly výsledky položkové analýzy (Halama, & Bieščad, 2006).

Tuto škálu se doporučuje užívat ve spojitosti s jinými testy. Užívá se při vyšetření jedinců s citovými problémy, s potížemi v oblasti sociální adaptace, může také pomoci osvětlit některé projevy a chování respondenta. K výhodám metody patří především časová nenáročnost a možnost administrace ve skupině. Největší nevýhodou je, že k ní neexistují české normy.

Pro tento výzkum byla škála rozdělena na 5 položek, které byly formulovány pozitivně (otázky č. 1, 3, 4, 6, 8), dalších 5 položek bylo formulováno negativně (2, 5, 7, 9, 10). Pro pozitivně formulované otázky byla stanovena následující čtyřbodová škála: „rozhodně souhlasím“ – 4, „spíše souhlasím“ – 3, „spíše nesouhlasím“ – 2 a „rozhodně nesouhlasím“ – 1. Pro negativně formulované položky byla hodnota jednotlivých výpovědí obrácena,

tzn. „rozhodně nesouhlasím“ – 4, „spíše nesouhlasím“ – 3, „spíše souhlasím“ – 2 a „rozhodně souhlasím“ – 1. Celkový skóre tedy může nabýt hodnot od 10 do 40, průměrné skóre představuje hodnota 25. Čím vyšší výsledný skóre je, tím vyšší globální sebehodnocení jedinec má.

Vyhodnocení Rosenbergovy škály sebehodnocení proběhlo jednodimenzionálně, tedy sečtením hodnot výpovědí u všech 10 položek.

3.3.2 Personal Attributes Questionnaire (PAQ)

Dotazník PAQ je jedním z výzkumných nástrojů, který byl speciálně navržen pro měření atributů důležitých k určení vnímání genderové role. V minulosti byl jako metoda hojně využíván (Yoder, Rice, Adams, Priest, & Prince, 1982).

Jak je již zmíněno, dotazník lze použít ke zjištění genderové role. Janet Spenceová a Robert Helmreich (1978) vytvořili PAQ k určení mužnosti a ženskosti na základě osobnostních rysů, které jde stereotypně rozlišit dle pohlaví. Autoři zdůrazňují, že možnosti tohoto dotazníku jsou pouze omezené a že hodnotí pouze některé aspekty rodových rolí: samostatnost a asertivita bývá spojována s mužností, naopak výrazovost a zaměření se na mezilidské vztahy bývá přisuzována ženskosti. I když by se na PAQ nemělo pohlížet jako na globální ukazatel maskulinity a feminity, široce se využívá ve výzkumu, neboť dovede poskytnout hrubou klasifikaci jedince z hlediska jeho genderové role a identity (Weiten, & Lloyd, 2005).

PAQ je tvořen 24 položkami, které jsou rozděleny do 3 subškál po 8 položkách. Ke zjištění maskulinních či femininních preferencí jsou však potřebné pouze dvě. Položky 1, 4, 5, 11, 13, 14, 18 a 23 byly pro tento výzkum ignorovány. Maskulinní subškála zahrnuje položky 2, 6, 10, 16, 17, 19, 20, 24, a femininní subškála čítá položky 3, 7, 8, 9, 12, 15, 21, 22. Položkám byly přiděleny následující hodnoty: A = 0, B = 1, C = 2, D = 3 a E = 4. Jediná položka č. 16 je označena jako reverzní, proto jí v závěru bylo nutné vyhodnotit následovně: A = 4, B = 3, C = 2, D = 1 a E = 0. Osoby, které dosahují vysokých výsledků v obou subškálách, je možné označit termínem „androgynní“, jedince s vysokým skóre na škále ženskosti a nízkým v oblasti mužnosti lze souhrnně nazvat jako „femininně genderově orientované“, ti, kteří dosahují vysokých skóre na maskulinní škále ale nízkých na femininní, nazýváme jako „maskulinně genderově orientované“. A osoby, které dosahují nízkých skóre v obou subškálách, označujeme jako „genderově nevyhraněné“. Za vysoký femininní skóre se považují číselné hodnoty 22 – 32,

za nízký naopak hodnoty nižší nebo rovně 21. Vysoký maskulinní skór představuje číselné rozpětí 24 – 32, nízký naopak číslo menší nebo rovné 23 (Weiten, & Lloyd, 2005).

Spenceová a Helmreich postavili normy PAQ dotazníku na vzorku 715 vysokoškolských studentů. Hranice mezi vysokým a nízkým skórem jsou dány mediánem každé subškály. Je tedy zřejmé, že jsou to jistým způsobem nepřesná měřítka, tudíž mohou být výsledky zavádějící zejména pro lidi, kteří se v každé subškále pohybovali hodnotově blízko danému mediánu, kdy by pouhý bod (či dva) stačil k jejich zařazení. V takovém případě je poté důležité, brát výsledné hodnoty v rámci klasifikace rodové role pouze orientačně. Přesné procentuální rozdělení se bude lišit v závislosti na druhu vzorku, ovšem pro představu by bylo dobré uvést rozčlenění vzorku 715 vysokoškoláků dle Spence a Helmreicha. Androgynních jedinců se mezi muži objevovalo 25%, mezi ženami 35%. Femininně genderově orientovaných mužů ve vzorku bylo 8% a žen 32%. Maskulinně genderově orientovaných mužů se ve vzorku vyskytovalo 44%, zatímco žen 14%. A genderově nevyhraněných mužů bylo 23%, žen 18% (Weiten, & Lloyd, 2005).

3.4 Administrace dotazníků

Výše zmíněné psychologické testy byly seskupeny v dotazníkovou baterii, která tedy kromě Rosenbergovy škály sebehodnocení a testu PAQ zahrnovala ještě úvodní anamnestický dotazník, který měl za úkol zjistit základní údaje jako například věk respondenta, úplnost/neúplnost jeho primární rodiny, případný důvod nepřítomnosti otce, věk respondenta v čase odchodu otce, následný kontakt s otcem a také subjektivní zhodnocení vztahu s otcem na škále Likertova typu.

Sestavená dotazníková baterie byla podrobena pilotní studii, která zahrnovala 18 probandů, a na základě které byly hůře srozumitelné či nepřesné položky poupraveny či zpřesněny. Z důvodu nesrozumitelnosti byla z anamnestického dotazníku odebrána Likertova škála, na které měli respondenti hodnotit svůj obecný vztah k mužům. Časová náročnost celé dotazníkové baterie byla dle pilotáže odhadnuta na 15 – 20 minut, přičemž respondenti z úplných rodin byli ve vyplňování v průměru rychlejší, což je možno připsat tomu, že jejich anamnestický dotazník neobsahoval tolik položek.

Testová baterie byla ve finální podobě administrována formou online dotazníku na serveru Google Docs, rozesílání odkazu na dotazník poté proběhlo pomocí sociálních sítí a e-mailu.

Respondenti v něm byli nejprve seznámeni s etickými aspekty výzkumu a také s kritérii, vztahujícími se ke zkoumanému vzorku. Aby se zamezilo pozdějšímu vylučování probandů z důvodu nenaplnění požadovaných atributů, byla otázka zaměřená na momentální věk respondenta, a případně i otázka týkající se jeho věku v době odchodu otce od rodiny, ohraničena tak, aby při nesprávném vyplnění dotazovaný neměl možnost dál v dotazníku pokračovat. Díky elektronické podobě administrace nebyli respondenti nijak časově omezeni. Jelikož nebylo třeba vylučovat respondenty pro nesplnění požadovaných kritérií, bylo pro výzkum použito celkem 149 vyplněných dotazníků, 101 pro kontrolní skupinu a 48 pro skupinu výzkumnou. V případě online verze dotazníkové baterie nelze návratnost určit.

Sestavená Likertova pětibodová škála obsahovala 4 položky (pozitivita, vřelost, aktivita, respekt) kterou zastřešovala výzva „Zhodnoťte Vás současný vztah k otci na pětibodové škále.“, stejné položky zahrnovala i pětibodová škála zastřešená výrokem „Jaký vztah se domníváte, že k Vám Váš otec chová?“. Respondenti u každé položky vybírali jednu možnost, která měla nejlépe vystihnout jejich stanovisko, 5 jako absolutně pozitivní, vřelý, aktivní, respektující a 1 naopak absolutně negativní, odmítavý, pasivní, nerespektující. Výzkum počítal s tím, že by se v něm mohli objevit i respondenti, kterým otec zemřel, proto byl i pro tento případ připraven. Těmto respondentům nebyla ani jedna ze zmíněných škál, zjišťujících subjektivní vztah s otcem, předložena.

3.5 Zpracování a analýza dat

Získaná data byla z důvodu přehlednosti a další manipulace převedena do tabulek v programu Microsoft Excel 2013, v kterých byla data podrobena ještě dalším potřebným operacím (výpočet skóre v jednotlivých testech, prepólování reverzních položek atp.). Po nezbytných úpravách a výpočtech byli respondenti dle sestavených hypotéz rozčleněni do skupin: z rodin úplných a neúplných či doplněných, z rodin neúplných či doplněných s mužským vzorem a bez něj, muži z úplných a neúplných či doplněných rodin, a ženy z úplných a neúplných či doplněných rodin. Od každého respondenta byly získány 3 skóre – první skóre představoval dosažený výsledek v Rosenbergově sebehodnotící škále, další dva skóre představovaly výsledky ze dvou subškál dotazníku PAQ.

Kvantifikování vztahu s otcem, tedy vyhodnocení sestavených Likertových škál, se v této fázi projevilo jako bezvýznamné, neboť se ve výzkumu objevilo 5 probandů, kterým otec zemřel.

Po důkladném uvážení bylo rozhodnuto tyto respondenty z výzkumu pro tento důvod nevyřazovat, neboť by tím byla již tak značně malá výzkumná skupina ochuzena o dalších pět probandů, což se zdálo jako příliš vysoké číslo.

Data seskupená v Excelových tabulkách byla následně statisticky vyhodnocena v programu SPSS 21.

3.6 Etická hlediska

Seznámení probandů s etickými aspekty výzkumu zajišťoval krátký úvodní výrok, který byl neodmyslitelnou součástí online dotazníku. Formulace byla přidružena ke stručnému představení výzkumu a objasnění jeho cílů, a ujišťovala respondenty o naprosté anonymitě vyplňování i o citlivém zacházení s veškerými získanými informacemi. Dále byli respondenti obeznámeni s užitím dat pro studijní účely. Díky online administraci testové baterie byla anonymita respondentům zajištěna už jen samotným způsobem vyplňování. Dá se tedy předpokládat, že baterii testů probandi vyplňovali v soukromí a v klidném a příjemném prostředí, které si sami zvolili.

Respondentům byla dále v případě zájmu nabídnuta možnost informování o výsledcích výzkumu. Pro tento případ jim byla v závěru celého dotazování nabídnuta speciální nepovinná položka, kam mohli, dle vlastního uvážení, napsat svou e-mailovou adresu, na kterou by bylo možné jim výsledky výzkumu s patřičným vysvětlením poslat. Tuto možnost využilo asi 10% všech dotazovaných.

4 Výzkumný soubor

4.1 Kritéria výběru

Výzkum byl směřován na muže a ženy ve věku od 20 do 30 let. Tato věková skupina byla vybrána především z důvodu náročnosti zvolených testovacích metod, na kterou by dle předpokladu například dětští respondenti neměli dostatečnou kapacitu. Dalším důvodem zvolení této věkové kategorie také bezpochyby byla jejich snadná „dostupnost“ ze strany autorky výzkumu. Langmeier a Krejčířová (2007, in Kopecká, 2011) toto věkové období nazývají časná dospělost. Společnost v dnešní době prochází spoustou sociálních a ekonomických proměn. Věkové hranice jednotlivých vývojových etap se rozšiřují. Hlavní náplní časně dospělosti by mělo být manželství a založení rodiny, tento fakt se však postupně odkládá až na konec tohoto období. S posunem nároků zaměstnavatelů dochází také k prodlužování délky studia napříč všemi sociálními vrstvami, což může způsobovat stálou fixaci k primární rodině (Kopecká, 2011). Vágnerová (2000) v tomto období považuje za stěžejní to, že si člověk uvědomuje své členství ve společnosti, a že je také schopen chápat stanoviska druhých a vnímat interpersonální vztahy jako interagující systém. Autorka též upozorňuje na vnitřní stálost a sebejistotu, pozitivní citovou stabilitu a autonomii, kterou by se tito jedinci měli vykazovat.

Při výběru výzkumné skupiny bylo použito nepravděpodobnostního účelového výběru v kombinaci s metodou sněhové koule. Podstatou účelového výběru je úsudek výzkumníka o tom, co by se mělo pozorovat, a také o tom, co je umožněno pozorovat. Snowball je jednoduchá metoda, při které se do výzkumu zapojuje zprvu pár osob, které poté doporučují další, pro výzkum vhodné, respondenty (Toušek, 2012). V první řadě bylo tedy důležité intuitivně vytipovat lidi, kteří by se na výzkumu mohli podílet, a v druhé řadě od nich získat tipy na jedince, které by bylo vhodné oslovit.

Pro kontrolní skupinu byla, kromě věku, zásadním kritériem úplnost respondentovy primární rodiny, alespoň do doby dosažení jeho právní dospělosti. Pro výzkumnou skupinu byla stěžejním požadavkem nepřítomnost biologického otce v rodině, datovaná nejpozději k 11. roku života probanda, tedy že otec odešel ještě před dobou probandova dospívání. Vágnerová (2012) zmiňuje, že rozpad rodiny pro dítě školního věku představuje ztrátu bezpečného zázemí, rodina jako taková pro něj přestává být samozřejmostí. S odchodem rodiče nastupuje v dítěti nejistota,

zahanbenost a méněcennost, často se snaží najít viníka, kterého poté nachází v sobě. Wharshak (1996) konkrétně hovoří o „atmosféře otcovy nepřítomnosti“, kdy se otec pro dítě stává vzácnějším a také hostem, neboť v případě, že se s ním vídá, děje se tak většinou jen svátečně. Dochází tedy nutně k ochuzení tohoto vztahu. Nepřítomný rodič bývá dětmi mnohdy demonizován nebo naopak idealizován, to vše navíc ovlivňuje i postoj druhého rodiče, s kterým dítě vyrůstá. Důvod nepřítomnosti otce nebyl pro výzkum dál omezen – byla zde přístupna možnost rozvodu/rozchodu rodičů, úmrtí otce či jiné.

Příležitostným výběrem byla provedena i pilotáž k výzkumu, která sloužila především k ověření srozumitelnosti užitých metod a k postihnutí případných nedostatků.

4.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Samotného výzkumu se po zhodnocení a srovnání všech kritérií zúčastnilo 149 respondentů, z toho 41% mužů (n=61) a 59% žen (n=88) – z pohledu genderu tedy byly vzorky lehce nevyrovnané. Probandi byli dále rozděleni do skupin podle toho, zda vyrůstali v úplné rodině či zda vyrůstali v rodině bez otce. Skupiny byly početně nesourodé – skupina jedinců z úplných rodin (kontrolní skupina) obsahovala 68% respondentů (n=101), skupina jedinců bez otce (výzkumná skupina) obsahovala 32% respondentů (n=48). Z úplných rodin se rekrutovalo 39 mužů a 62 žen, z rodin bez otce vzešlo 22 mužů a 26 žen. Jako důvod absentování otce byla v 88% (n=42) volena možnost „rozvod/rozchod rodičů,“ 10% respondentů (n=5) vybralo možnost „úmrtí otce“ a ve 2% (n=1) byla zvolena možnost jiná, respondentem doplněná heslem „práce“ – je tedy možné uvažovat o pracovní vytíženosti respondentova otce.

Pro jednu z hypotéz bylo zapotřebí rozdělit výzkumnou skupinu na další dvě podskupiny a to na podskupinu č. 1 – s přítomností mužského vzoru a podskupinu č. 2 – bez přítomnosti mužského vzoru. Za přítomný mužský vzor byl přítom brán každý takový, který s probandem a jeho matkou sdílel domácnost. Nemuselo se nutně jednat o matčina manžela či přítele, stačila přítomnost staršího bratra či respondentova dědečka. S přítomným mužským vzorem vyrůstalo 75% subjektů (n=36), bez mužského vzoru vyrůstalo 25% subjektů (n=12). V nabídce mužských vzorů byla možnost zaškrtnutí vícera položek, z uvedené nabídky byly možnosti ze strany respondentů voleny v takovémto rozložení: 48% (n=21) „matčin přítel“, 35% (n=17) „matčin manžel“, 13% (n=6) „matčin otec“, 11% (n=5) „starší bratr“ a 6% (n=3) „matčin bratr“.

Otázka zjišťující kontakt výzkumné skupiny s otcem po jeho odchodu pochopitelně nebyla předložena respondentům, kteří volili jako důvod jeho absence úmrtí. Zbýlý počet probandů (n=43) nejčastěji volil možnosti kontaktu: „více než dva dny v měsíci“ – 21% (n=9), „zprvu relativně pravidelný, postupem času však méně častý, až téměř žádný či žádný“ – 21% (n=9), „žádný“ – 19% (n=8), „velmi nepravidelný a málo častý“ – 11% (n=5). Možnosti „několikrát týdně“, „jednou týdně“, „nepravidelný, ale celkem častý“ a „zprvu častý, postupně minimální či žádný“ byly označeny vždy 7% respondentů (n=3). Možnost „jeden den v měsíci“ zůstala nevyužita.

Dotazník obsahoval i otázku zjišťující kontakt respondentů s otcem v současnosti. Tato otázka opět nemohla být směřována na respondenty, kterým otec zemřel. Zbýlý počet subjektů (n=144) však odpovídal následovně: „několikrát týdně“ – 42% (n=60), „více než dva dny v měsíci“ a „velmi nepravidelný, málo častý“ – po 12% (n=17), „žádný“ – 10% (n=15), „jednou týdně“ – 8% (n=12), „nepravidelný, celkem častý“ – 8% (n=11), možnost „ostatní“ volilo 5% všech dotazovaných (n=7) a položku „jeden den v měsíci“ volila 3% respondentů (n=5).

5 Užité statistické metody

Pro naplnění cílů výzkumu byly vzhledem k nenormálnímu rozložení dat užity neparametrické statistické testy.

5.1 Deskriptivní statistika

Kromě neparametrických testů byla sesbíraná data zpracována klasickou deskriptivní statistikou, která v tomto případě zahrnovala minimální a maximální hodnotu, aritmetický průměr, medián, modus a směrodatnou odchylku.

- **Aritmetický průměr** je součet všech hodnot dělený jejich počtem.
- **Medián** představuje střední hodnotu v případě, že všechny hodnoty seřadíme od nejmenší po největší.
- **Modus** je nejčastěji se vyskytující hodnota.
- **Směrodatná odchylka** představuje hodnotu, která ukazuje, jak moc jsou hodnoty rozptýleny od středu.

5.2 Mann-Whitney U test

Jak je již zmíněno, jedná se o neparametrickou testovací metodu. Pro otestování určených hypotéz bylo zapotřebí vzájemně porovnat dvě skupiny. Mann-Whitney U test pracuje s pořadími, v čemž se liší od t -testu, který počítá s daty. Jinak se ale dá říct, že se jedná o neparametrickou formu t -testu, neboť stejně jako t -test slouží k porovnávání dvou skupin. Mann-Whitney U test je vhodné použít tehdy, kdy se ve výzkumu sešlo nedostatečně velké množství dat a kdy nemůžeme počítat s jejich normálním rozložením (Walker, 2013).

6 Výsledky

Testování byl podroben soubor 149 subjektů. V průběhu zpracovávání dat byli respondenti rozčleněni do skupin. Kontrolní skupina (osoby z úplných rodin) byla označena 0 (n=101) a výzkumná skupina (osoby z rodin bez otce) byla označena 1 (n=48).

První tabulka přináší přehled popisné statistiky celého vzorku (n=149). Lze si všimnout, že např. minimální skóre na maskulinní subškále dotazníku PAQ byl 3, zatímco maximální skóre dosahoval hodnoty 32. Nejčastěji vyskytující se hodnotou u Rosenbergovy škály sebehodnocení bylo číslo 31, které v rámci hodnotících parametrů představuje lehce nadprůměrné sebehodnocení. Nejobvyklejším výsledkem femininní subškály dotazníku PAQ byla hodnota 22, která představuje vysoký femininní skóre, zatímco nejfrekventovanější výsledná hodnota maskulinní subškály téhož dotazníku dosahuje čísla 18, která se již připisuje nízkému maskulinnímu skóru a která je shodná s vypočítanou střední hodnotou. Směrodatná odchylka u Rosenbergovy sebehodnotící škály byla 6,46.

Tab. 1: přehled deskriptivní statistiky v rámci celého vzorku probandů (n=149)

test		n	min	max	AM	medián	modus	SD
RSES		149	10	40	29,84	31	31	6,46
PAQ	FS	149	7	32	22,37	23	22	4,84
	MS	149	3	32	18,17	18	18	5,55

Následující dvě tabulky představují přehled popisné statistiky u kontrolní a výzkumné skupiny zvlášť. Pro porovnání je zajímavé sledovat minimální skóre u Rosenbergovy škály sebehodnocení, který v případě výzkumné skupiny dosahuje větší hodnoty než u skupiny kontrolní, která číslem 10 naplnila nejnižší možný dosažitelný skóre, který mimo jiné představuje silně podprůměrné sebehodnocení. Nejčastější hodnotou kontrolní skupiny u téhož dotazníku představuje číslo 33, u výzkumné skupiny se jedná o číslo 31. Směrodatná odchylka skupiny 0 u femininního skóru dotazníku PAQ zahrnuje číslo 4,42, zatímco u skupiny 1 má tento skóre směrodatnou odchylku 5,54. Ve srovnání s probandy z rodin bez otce respondenti z úplných

rodin průměrně dosahují nižších skóre v rámci Rosenbergovy sebehodnotící škály. Výsledky v rámci obou subškál PAQ dotazníku dosahují téměř totožných hodnot.

Tab. 2: přehled deskriptivní statistiky v rámci kontrolní skupiny (n=101)

test	n	min	max	AM	medián	modus	SD
RSES	101	10	40	29,67	31	33	6,47
PAQ	FS	101	10	32	22,73	23	4,42
	MS	101	3	32	18,17	18	5,51

Tab. 3: přehled deskriptivní statistiky v rámci výzkumné skupiny (n=48)

test	n	min	max	AM	medián	modus	SD
RSES	48	15	40	30,19	31	31	6,42
PAQ	FS	48	7	30	21,6	22	5,54
	MS	48	5	29	18,19	19	5,63

H₁: *Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z úplných a neúplných (či doplněných) rodin.* Pro ověření této hypotézy byl použit Mann-Whitney *U* test, kterým se porovnávaly skóre Rosenbergovy sebehodnotící škály jedinců z úplných rodin se skóre jedinců z neúplných či doplněných rodin. Výsledky jsou následující: $U = 2326,5$, $n(0) = 101$, $n(1) = 48$, $p > 0,05$. *U* hodnota byla v tomto případě překročena, hypotéza tedy nemůže být podpořena. V tabulce 4 jsou znázorněny výsledky.

Tab. 4: Mann-Whitney *U* test pro porovnání skupin k H₁

RSES	AM	SD	U	p
úplná rodina	29,67	6,47	2326,5	0,6
neúplná a doplněná rodina	30,19	6,42		

H₂: *Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z neúplných (a doplněných) rodin s mužským vzorem a bez mužského vzoru.* I pro testování této hypotézy byl použit Mann-Whitney *U* test. V tomto případě se porovnávaly opět skóry Rosenbergovy škály sebehodnocení u podskupin v rámci výzkumné skupiny. Jednalo se tedy o komparaci skóru osob z neúplných či doplněných rodin pod kritériem přítomnosti jiného mužského vzoru v rodině. Výsledky však signifikantní rozdíly neprokázaly: $U = 156$, $n(0) = 36$, $n(1) = 11$, $p > 0,05$. *U* hodnota byla i v tomto případě nevyhovující, proto byla tato hypotéza rovněž zamítnuta. Pro přehlednost jsou výsledky zaneseny v tabulce 5.

Tab. 5: Mann-Whitney *U* test pro komparaci podskupin v rámci výzkumné skupiny k H₂

RSES	<i>AM</i>	<i>SD</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
s mužským vzorem	29,64	5,99	156	0,153
bez mužského vzoru	31,83	6,03		

H₃: *Existuje statisticky významný rozdíl v maskulinním skóru mužů vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj.* V rámci této hypotézy se porovnávaly skóry mužů, dosažené v maskulinní subškále dotazníku PAQ. Proto byl i v rámci této hypotézy použit Mann-Whitney *U* test, který ovšem statisticky významný rozdíl mezi porovnávanými skupinami neukázal, výsledky vypadají následovně: $U = 388$, $n(0) = 39$, $n(1) = 21$, $p > 0,05$. Ani tuto hypotézu nelze podpořit, neboť byla *U* hodnota i v tomto případě překročena. Tabulka 6 znázorňuje výsledky.

Tab. 6: Mann-Whitney *U* test pro porovnání maskulinních skóru mužů k H₃

MS - PAQ	<i>AM</i>	<i>SD</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
úplná rodina	20,77	4,40	388	0,5
neúplná a doplněná rodina	19,27	6,03		

H₄: *Existuje statisticky významný rozdíl ve femininním skóru žen vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj.* Pro komparaci femininních skóru žen z úplných rodin a neúplných (či doplněných rodin) byl užit opět Mann-Whitney U test. Ani v tomto případě nebyly mezi jednotlivými skupinami nalezeny statisticky významné rozdíly, což ztvrzují samotné výsledky: $U = 770,5$, $n(0) = 62$, $n(1) = 26$, $p > 0,05$. Hypotéza je tedy vzhledem k jasným výsledkům zamítnuta, neboť byla hodnota U nevyhovující. Nadcházející tabulka 7 také přináší přehled výsledků.

Tab. 7: Mann-Whitney U test pro komparaci femininních skóru žen k H_4

FS - PAQ	<i>AM</i>	<i>SD</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
úplná rodina	23,21	4,17	770,5	0,7
neúplná a doplněná rodina	22,46	5,35		

7 Diskuze

Testování byly podrobeny celkem čtyři hlavní hypotézy. Klíčové přitom bylo správné rozřazení probandů do kontrolní a výzkumné skupiny. Tyto skupiny bylo pro ověřování hypotéz důležité porovnat.

První hypotéza H₁: *Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z úplných a neúplných (či doplněných) rodin*, byla po statistických výpočtech zamítnuta. Porovnávané skupiny se mezi sebou statisticky nelišily, což znamená, že mezi sebepojetím jedinců vyrůstajících s otcem a bez něho nebyl nalezen signifikantní rozdíl. V rámci této hypotézy však byly porovnávány skupiny početně velmi nesourodé, proto je třeba brát v úvahu, že se tato nesourodost, spolu s celkovou velikostí zkoumaného vzorku, na výsledcích mohla odrazit.

Další z hypotéz H₂: *Existuje signifikantní rozdíl v sebepojetí respondentů z neúplných (a doplněných) rodin s mužským vzorem a bez mužského vzoru*, nemohla být vzhledem k výsledkům podpořena. Bylo tedy zjištěno, že nepřítomnost mužského vzoru v neúplné či doplněné rodině nehraje v rámci sebepojetí respondentů z výzkumné skupiny roli. Jedinci s absencí mužského vzoru dosahovali na Rosenbergově sebehodnotící škále podobných výsledků jako probandi s přítomným mužským vzorem. Opět je však zapotřebí si uvědomit nesourodost zkoumaného vzorku z hlediska počtu.

Předposlední hypotézu H₃: *Existuje statisticky významný rozdíl v maskulinním skóru mužů vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj*, nebylo z hlediska dosažených výsledků možné podpořit. Muži z neúplných či doplněných rodin tedy dosahovali v maskulinní subškále testu PAQ podobných skóre jako muži z rodin úplných. Opět zde vyvstává problém, který může mít spojitost s velikostí porovnávaných skupin, i s velikostí zkoumaného vzorku komplexně.

Poslední hypotéza, H₄, zněla následovně: *Existuje statisticky významný rozdíl ve femininním skóru žen vyrůstajících s biologickým otcem a bez něj*. I tato hypotéza byla zamítnuta, což znamená, že nepřítomnost otce v rodině nemá k ženskosti žen z neúplných či doplněných rodin vztah. Jejich dosažené skóre ve femininní subškále dotazníku PAQ se příliš nelišily od skóre žen z úplných rodin. I tento výsledek může být poznamenán nedostatečnou kapacitou porovnávaných skupin, i celkovou velikostí vzorku.

Výsledná zjištění jsou v rozporu s mnohými teoriemi, které se ale zaměřují spíše na děti či adolescence. Ačkoliv se však nepodařilo dohledat studii, která by zkoumala sebepojetí a rodovou roli u dospělých jedinců z neúplných či doplněných rodin, je možné se domnívat, že případné důsledky otcovy nepřítomnosti nejsou v jejich případě již tak přítomné, či spíše podstatné.

Hlavní limitaci celého výzkumu lze spatřit především v celkovém počtu zkoumaných subjektů, který dal dohromady $n=149$. Ideální počet probandů lze těžko odhadnout, avšak pro zkvalitnění výsledků by se dalo uvažovat v rámci lidového moudra „čím více, tím lépe“. Další problém lze najít v tom, že sebraná data neodpovídala normálnímu populačnímu rozložení, neobkreslovala tedy Gaussovu křivku – i to však lze přičíst malé kapacitě zkoumaného vzorku. Cílová věková skupina je též možným omezením. Časně dospělí lidé většinou svůj čas již tráví mimo svou primární rodinu, je proto možné, že nepřítomnost otce již subjektivně příliš nereflektují, že jsou s jeho absencí smíření a vyrovnání, a že se tedy nijak neodráží v jejich celkovém sebepojetí ani v genderové roli. Tito jedinci také mohou být více ovlivněni ostatními sociálními rolemi, které s jejich věkem jistě přichází. Bylo by tedy jistě přínosné zkoumat vlivy nepřítomnosti otce na sebepojetí a genderovou roli u mladších respondentů, například u adolescentů, samozřejmě za použití adekvátních metod.

Dalším možným autorčinným pochybením by mohl být výběr testovacích metod. Ani jeden z užitých testů totiž nebyl standardizován na českou populaci. V Čechách se sice Rosenbergova sebehodnotící škála hojně využívá, avšak standardizaci této metody dosud nikdo neprovedl. Českou verzi dotazníku sestavili Blatný a Osecká (1994). Dotazník Personal Attributes Questionnaire v Čechách není příliš známý, a proto neexistuje ani jeho česká verze. Autorka byla nucena na vlastní riziko a zodpovědnost dotazník přeložit. Ačkoliv byl dotazník podroben pilotní studii, nebyla zjišťována jeho validita a reliabilita, což znamená, že tato metoda nemá potřebný psychometrický základ. Naproti tomu je dobré zmínit, že se pro výzkumné účely poměrně často využívá právě nestandardizovaných metod. Bylo by dobré brát v úvahu i to, že překladem mohlo dojít k nechtěnému zkreslení původních položek, či (vzhledem k nepřítomnosti autorky při vyplňování) že položky mohly být probandy při vyplňování pochopeny jinak, než jak byly původně zamýšleny. Je tedy možné, že se na zjištěných výsledcích mohl podepsat jak autorčinný překlad, tak výběr testovacích metod. Pro další testování by proto bylo vhodné užít i jiných metod, zjišťujících jak míru sebepojetí, tak genderovou roli.

Jako omezující se mohla projevit i metoda užitá pro výběr vzorku. Snowball je jistě efektivní metodou pro získání respondentů v rámci určitého kritéria. Problém je ale možné spatřit v tom, že daní respondenti jsou v podstatě „nabalování“ v určité sociální síti. Dotazovaní probandi doporučují další respondenty, s kterými přichází do nějaké interakce, a proto se domnívají, že by kritéria výběru mohli naplnit. Vše se tedy pohybuje v prostoru určitých sociálních vazeb a sítí, které mohou být jejími členy vzájemně ovlivňovány. Je obecně známo, že se lidé sdružují na základě podobností, proto je nutné brát i tento fakt jako možné omezení.

Zjištěné výsledky nelze nijak zobecňovat. Ani na jiné věkové kategorie, ani na celou populaci. Jak již bylo mnohokrát uvedeno, sebraná data nebyla normálně rozložená, to znamená, že neodpovídala klasickému rozložení v populaci, proto by bylo troufalé se domnívat, že by se výsledná zjištění dala aplikovat na širou veřejnost. Zkoumaný vzorek se rozčleněním do skupin a podskupin o to více zmenšil. Například podskupina jedinců, rekrutovaných z neúplných rodin bez přítomnosti mužského vzoru byla doopravdy velmi malá. Nebylo by proto od věci podrobit dané hypotézy dalšímu zkoumání na podstatně větším vzorku subjektů, které by výsledky tohoto výzkumu dále potvrdily anebo naopak vyvrátily.

V dotazníkové baterii autorka na dvou sestavených škálách Likertova typu dále zjišťovala i probandův subjektivní vztah k otci. V průběhu práce se však setkala s omezením v podobě respondentů, jímž otec zemřel. Ti samozřejmě svůj současný vztah s otcem nehodnotili. Pro kvantifikování vztahu dotazovaných by proto tito respondenti museli být z výzkumu vyřazeni. Po pečlivém uvážení to však autorka zamítla, neboť nechtěla již tak malou výzkumnou skupinu připravit o cenná data. Rozpracovanou myšlenku o možném vlivu daného vztahu k sebepojetí a rodové roli jedince se však na základě výše zmíněných komponent nepodařilo dovést do zdárného konce. Pro další zkoumání by proto bylo vhodné striktně omezit a sestavit pevná kritéria pro výzkumnou skupinu, která by z výzkumu předem vyloučila probandy, jímž otec zemřel, aby se tak zamezilo případným komplikacím.

Ačkoliv jsou data zjišťující subjektivní vnímání vztahu s otcem de facto nepotřebná, není na škodu zmínit, že při vyplňování této části mohlo dojít k jistému situačnímu zkreslení ze strany respondentů. Na odpovídání se mohlo odrazit i probandovo momentální rozpoložení

a případné nedávné události, které by s otcem mohly jakkoli souviset, např. hádka, nepříznivá rodinná situace apod.

Jako další možné zkreslení se mohlo projevit i specifikování výzkumné skupiny, pro kterou byla jediným stěžejním kritériem nepřítomnost biologického otce v rodině. V této kategorii respondentů se poté rekrutovaly i subjekty, které sice nevyrůstaly s biologickým otcem, ale v přítomnosti jiného mužského vzoru ano – takových byla většina, konkrétně 75%. Pro další bádání by mohlo být tedy zajímavé omezit se pouze na tu část populace, která nejenže vyrůstala bez biologického otce, ale také bez přítomnosti jakéhokoliv mužského vzoru.

Kromě vztahu s otcem mohlo výsledné skóry obou testů ovlivnit i subjektivní prožívání frekvence kontaktu respondentů s biologickým otcem v době po rozvodu/rozchodu rodičovského páru i v dnešní době. Autorka se v dotazníku zaměřuje i na zjištění tohoto. Odpovědi respondentů byly však různorodé, mohlo by být proto zajímavé zaměřit se pouze na ty z nich, kteří s otcem z různých důvodů dále již neudržovali žádný kontakt.

Jelikož autorka nebyla přítomna při vyplňování, nedá se s naprostou jistotou tvrdit, že tak respondenti činili v optimální a komfortním prostředí. Na jejich odpovědích se bezpochyby mohla odrazit spousta vnějších faktorů, např. rušení ze strany okolí, respondentova časová vytíženost aj. Kromě toho zde mohly hrát roli i vnitřní faktory, jako například možné odpovídání probandů za účelem naplnění jimi předpokládaného očekávání výzkumníka, nepříznivé sociální situace (rozvod/rozchod) či i pouhé momentální emocionální rozpoložení jedince při vyplňování. Těmto proměnným je však prakticky téměř nemožné zamezit, dokonce lze říci, že je izolování jejich působení téměř nemožné.

Na základě uvedených omezení by se dalo provést další bádání, které by možným rizikům dále předešlo a které by naplnilo rezervy, jaké tento výzkum jistě má.

8 Závěry

Cílem praktické části bakalářské práce bylo zjistit, zda nepřítomnost otce v rodině souvisí se sebepojetím a genderovou rolí jedince. Předpoklad poté byl takový, že (ne)přítomnost otce tento vztah k sebepojetí a vnímání genderové role má. Výzkumné šetření bylo provedeno u osob z rodin úplných a u osob z rodin neúplných a doplněných. Celkový vzorek probandů tvořilo 149 subjektů. Kontrolní skupina obsahovala 101 respondentů, zatímco výzkumná skupina zahrnovala 48 respondentů. Na základě teoretických východisek byly sestaveny čtyři hypotézy, z nichž ani jedna nebyla potvrzena.

Na základě první hypotézy (H_1) nebyly zjištěny statisticky významné rozdíly v sebepojetí jedinců z úplných rodin a v sebepojetí jedinců z rodin neúplných (či doplněných). Znamená to tedy, že výsledné skóry v Rosenbergově škále sebehodnocení se v rámci kontrolní a výzkumné skupiny nelišily tak, aby bylo možné nalézt signifikantní rozdíl. Pro druhou hypotézu (H_2) byla dále rozdělena výzkumná skupina na dvě podskupiny podle kritéria (ne)přítomnosti mužského vzoru v rodině. Výsledky hypotézu taktéž nepotvrdily, jedinci z neúplné (či doplněné) rodiny s přítomným mužským modelem se v porovnání s jedinci s absencí mužského vzoru v sebepojetí významně nelišili.

Na základě třetí hypotézy (H_3) nebyl prokázán vztah mezi nepřítomností otce a vnímáním genderové role dospělých mužů z neúplných (či doplněných) rodin, neboť se v rámci porovnávání opět nepodařilo ve skórech dosažených v maskulinní subškále testu PAQ nalézt rozdíl. Podobně tomu bylo i u čtvrté hypotézy (H_4), která nepotvrdila rozdíly ve vnímání genderové role mezi skupinou dospělých žen z úplných rodin a skupinou dospělých žen, jež vyrostly bez přítomnosti biologického otce. Skóry na femininní subškále testu obou skupin nebyly signifikantně rozdílné.

Z následujících výsledků vyplývá, že absentování otce v rodině nemá na sebepojetí a vnímání rodové role dospělých jedinců z tohoto výzkumného souboru vliv. Závěry by mohly být podrobeny dalšímu zkoumání, především na širším populačním vzorku, čímž by se mohlo docílit jednak získání dat normálně rozložených, ale také by se mohla potvrdit či vyvrátit pravdivost zjištěných výsledků.

IV Souhrn

Tato bakalářská práce se zaměřuje na problematiku nepřítomnosti otce ve vztahu k sebepojetí a utváření rodové role dítěte. Cílem práce bylo zjištění možného vztahu absence otce k sebepojetí a rodové roli dospělého jedince.

Teoretická část byla směřována mimo jiné na osvětlení základních poznatků o rodině, její definici, vystižení jejích funkcí, osvětlení situace spojené s rozpadem rodiny, rozlišení fenoménu neúplné a doplněné rodiny, nedílnou součástí úvodní kapitoly také bylo vysvětlení mateřské role. Autorka se dále zabývala otcovstvím, jeho specifiky, významem otce v životě dítěte a v některých jeho vývojových etapách. Za stěžejní považovala také podchycení specifík vztahů otec – syn a otec – dcera, a neméně pak i vysvětlení možných důsledků absence otce. Teoretická část se dále zaměřovala na definici sebepojetí, jeho vývoj v dětství, osvětlení problematiky genderu a vypíchnutí některých tuzemských výzkumů, které s tématem práce více či méně souvisejí.

Praktická část si kladla za cíl prokázat možný vztah absence otce se sebepojetím a genderovou rolí dospělého jedince. Zvolenými metodami bylo zjišťováno sebepojetí a genderová role dotazovaných. Výzkumné šetření zahrnovalo dvě skupiny subjektů, a to osoby z úplných rodin a osoby z rodin neúplných nebo doplněných. S ohledem na výsledky se nepovedlo prokázat, že by se jedinci z neúplných (či doplněných rodin) prokazovali odlišnou mírou sebepojetí než jedinci z rodin úplných. Dále se nepovedlo prokázat rozdílné sebepojetí jedinců z neúplných (a doplněných) rodin pod kritériem přítomnosti a nepřítomnosti mužského vzoru. Nepotvrdil se ani předpoklad, který tvrdil rozdílnost ve vnímání genderové role u mužů z úplných rodin a rodin bez otce. Rozdílnost ve vnímání genderové role nebyla doložena ani výsledky, které byly naměřeny u žen z úplných a neúplných (či doplněných) rodin.

Touto bakalářskou prací se autorka snaží poukázat na nepřítomnost otce jako na aktuální fenomén, který může a nemusí mít vztah k jedincovu sebepojetí a jeho genderové roli. Další psychologické bádání v rámci této problematiky by však mohlo přinést detailnější a důkladnější výsledky o tom, zda absentování otce má nebo nemá vliv na tyto i jiné komponenty psychiky člověka. Tato práce by mohla posloužit jako odrazový můstek pro další výzkumy, které by mohly souviset jak s absencí otce v rodině, tak například i s rolí matky v rodině neúplné.

V Seznam použitých zdrojů

Augustyn, J. (2004). *Být otcem*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

Báčová, V. (2008). Problematika rodu v psychologii – sociální psychologie ženy a muže. In Výrost, J., & Slaměník, I. (Ed.): *Sociální psychologie* (161–180). Praha: Grada.

Bakalář, E. (2002). *Průvodce otcovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha: Vyšehrad.

Beal, C. R. (1994). *Boys and Girls: The Development of Gender Roles*. New York: McGraw-Hill.

Biller, H. (1994). *The Father Factor: What you need to know to make a difference*. New York: Pocket Books.

Blatný, M. (2003). Sebepojetí, z pohledu sociálně-kognitivní psychologie. In Blatný, M., & Plháková, M., *Temperament, inteligence, sebepojetí: Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu* (87–131). Tišnov: Sdružení SCAN.

Blatný, M., Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38(6), 481–488.

Blatný, M., Osecká, L., & Macek, P. (1993). Sebepojetí v současné kognitivní a sociální psychologii. *Československá psychologie*, 36(6), 444–454.

Borecký, A. (2014). Otcovské problémy: Dítě nechce být středem světa. *Psychologie dnes*, 20(2), 25.

Burgessová, A. (2004). *Návrat otcovství: Jak se stát moderním otcem*. Brno: Jota.

Corneau, G. (2000). *Anatomie lásky*. Praha: Portál.

Corneau, G. (2012). *Chybějící otec, chybující syn: Jak absence otce ovlivňuje utváření mužské identity*. Praha: Portál.

Čačka, O. (2002). *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostia*. Brno: Doplněk.

Černá, M. (2001). *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia.

ČSÚ, Český statistický úřad. (2012). *Rozvodovost*. Získáno 13. března 2014 z <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>

Dudová, R., & Hastrmanová, Š. (2007). *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R. (2008). *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Fafejta, M. (2004). *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovany: Nakladatelství Jana Piszkievicze.

Feglerová, P. (2007). Rozvod. *Rodinný život*, 17(1), 1.

Gillernová, I., Bahbouh, R., Mertin, V., Rymeš, M., Slaměník, I., & Šípek, J. (2000). *Slovník základních pojmů z psychologie*. Praha: Fortuna.

Grün, A., & Robbenová, M. M. (2010). *Jdi svou vlastní cestou: jak čelit zranění z dětství*. Praha: Paulínky.

Hadj Moussová, Z. (2009). *Diagnostika výchovných problémů a poruch chování*. Získáno 23. března 2014 z <http://turbo.cdv.tul.cz/mod/book/tool/print/index.php?id=3464>

- Halama, P., Bieščad, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebehodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT). *Československá psychologie*, 50(6), 569–583.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: Guilford Press.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Henslin, E. R. (2003). *Otec a syn: Tajemství silného pouta mezi otcem a synem*. Praha: Návrat domů.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita: Vývoj a úskalí*. Praha: Grada.
- Jeřábek, H. (1992). *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Kast, V. (2004). *Otcové – dcery, matky – synové: práce s rodičovskými komplexy jako cesta k vlastní identitě*. Praha: Portál.
- Kopecká, I. (2011). *Psychologie 1. díl: Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada.
- Kučera, D. (2013). *Moderní psychologie: Hlavní obory a témata současné psychologické vědy*. Praha: Grada.
- Lamb, M. E. (2004). *The role of the father in child development*. Hoboken, N. J.: Wiley.
- Lévková, L. (2009). *Sebepojetí u dětí z rozvedených rodin* (Diplomová práce). Získáno 16. dubna 2014 z https://is.muni.cz/th/144948/ff_m/Diplomova_prace_ke_zverejneni.pdf
- Maříková, H. (2000). *Proměny současné české rodiny: (rodina-gender-stratifikace)*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.

- Macek, P. (2008). Sebesystém, vztah k vlastnímu Já. In Výrost, J., & Slaměník, I. (Ed.), *Sociální psychologie* (89–108). Praha: Grada.
- Márová, Z., Matějček, Z., & Radvanová, S. (1977). *Výchova dětí v neúplné rodině*. Praha: SPN.
- Matějček, Z. (1994). *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nakonečný, M. (2009). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Novák, T. (2012). *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada.
- Novák, T. (2013). *O otcovské roli: Význam otce v rodině*. Praha: Grada.
- Oakley, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Poli, O. (2010). *Srdce táty*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Poněšický, J. (2008). *Fenomén ženství a mužství: psychologie ženy a muže, rozdíl a vztahy*. Praha: Triton.
- Punch, K. (2008). *Základy kvantitativního šetření*. Praha: Portál.
- Rohr, R., & Martos, J. (2002). *Cesta divokého muže: Úvahy o mužské spiritualitě*. Brno: Cesta.
- Řezáč, J. (1998). *Sociální psychologie*. Brno: Paido.

- Sauzéde, J., & Sauzéde – Lagarde, A. (2007). *Spokojené soužití v nové rodině*. Praha: Portál.
- Smékal, V. (2009). *Pozvání do psychologie osobnosti: Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
- Talpa, L. (2014). Otcovské problémy: Mužům chybí vzory. *Psychologie dnes* 20(2), 25.
- Toušek, L. (2012). *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*. Získáno 19. dubna 2014 z http://www.academia.edu/1858800/Vybrane_aspekty_metodologie_aplikovane_antropologie#
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vašina, L. (2002). *Klinická psychologie a somatická psychoterapie*. Brno: Neptun.
- Vávrová, G. (2010). *Vliv neúplné rodiny na psychosociální vývoj dítěte* (Diplomová práce). Získáno 19. dubna 2014 z http://is.muni.cz/th/135791/pdf_m/Vliv_neuplne_rodiny_na_psychosocialni_vyvoj_ditete.pdf
- Vymětal, J. (2004). *Úzkost a strach u dětí*. Praha: Portál.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (1998). *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál.
- Walker, I. (2013). *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada.
- Warshak, R. A. (1996). *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál.

Weiten, W., Lloyd, M. A. (2005). *Personal Explorations Workbook for Weiten and Lloyd's Psychology Applied to Modern Life: Adjustment in the 21st Century, 8th*. Belmont: Wadsworth Publishing.

Yablonsky, L. (1995). *Otcové & synové*. Praha: Portál.

Yoder, J. D., Rice, R. W., Adams, J., Priest, R. F., & Prince II, H. T. (1982). *Reliability of the attitudes toward women scale (AWS) and the personal attributes questionnaire (PAQ)*.

Získáno 12. dubna 2014 z

http://scholar.google.cz/scholar_url?hl=cs&q=http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc%3FAD%3DADA076165&sa=X&scisig=AAGBfm0yWmWa2OjvJ5QCXvID_AVvWbSkow&oi=scholar&ei=0KldU4vpM8KJtQauoYCoBA&ved=0CC4QgAMoADAA

Zoja, L. (2004). *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: Prostor.

VI Přílohy

Seznam příloh:

Příloha 1: Anamnestický dotazník

Příloha 2: Rosenbergova škála sebehodnocení podle Blatného a Osecké (1994)

Příloha 3: Přeložená verze Personal Attributes Questionnaire

Příloha 1: Anamnestický dotazník (respondentovi se vždy zobrazovali položky na základě zodpovězení některé z předchozích, např. probandi z úplných rodin nevyplňovali otázky 4, 5, 6, 7, 8; respondenti, kterým otec zemřel, nevyplňovali otázky 8, 9, 10, 11)

Dobrý den,

jsm studentkou psychologie na PF JU v Českých Budějovicích. Ráda bych Vás poprosila o spolupráci na výzkumu k mé bakalářské práci, která se týká problematiky vnímání sebe sama a zastávání ženské/mužské role ve společnosti u lidí z úplných rodin a rodin bez otce.

Dotazník je určen osobám ve věku od 20 do 30 let, které vyrůstaly buďto v úplné rodině anebo v rodině bez biologického otce (zde je poté podmínkou, že jeho působení v ní skončilo ještě před pubertou dotazovaného, tzn. před jeho 11. rokem).

Všechny získané informace jsou zcela anonymní a budou použity výhradně ke studijním účelům. Mnohokrát Vám děkuji za spolupráci a Váš čas.

1) Věk (*bráno od Vašich posledních narozenin*):

2) Pohlaví:

- muž
 žena

3) Pocházíte z:

- úplné rodiny (biologický otec v rodině figuroval minimálně až do Vaší dospělosti, tj. do Vašich 18 let)
 rodiny bez otce (biologický otec v rodině nefiguroval již od Vašeho dětství, odešel tedy ještě před 11. rokem Vašeho života)

4) Důvod této rodinné situace:

- rozvod/rozchod rodičů
 úmrtí otce
 jiný:

5) Otec s Vámi nežije/nežil od Vašich let. (*V případě, že Váš otec v rodině nefiguroval ještě před Vaším narozením, či krátce po něm, vepište do kolonky "0".*)

6) Figuroval poté v rodině jiný muž, který s Vámi sdílel společnou domácnost? (*např. matčin přítel, matčin manžel, matčin otec, matčin bratr, Váš starší bratr, ...*)

- ano
 ne

7) Tímto mužem byl: *(Lze označit více možností.)*

matčin manžel

matčin přítel

matčin otec

matčin bratr

Váš starší bratr

Jiný:

8) Kontakt s biologickým otcem po jeho odchodu:

několikrát týdně

jednou týdně

více než dva dny v měsíci

jeden den v měsíci

nepravidelný, ale celkem častý

velmi nepravidelný, málo častý

zprvu relativně pravidelný, postupem času však méně častý, až téměř žádný či žádný

zprvu častý, postupně minimální či žádný

žádný

jiný:

9) Zhodnoťte Váš současný vztah k otci na pětibodové škále:

	1	2	3	4	5	
pozitivní						negativní
vřelý						odmítavý
aktivní						pasivní
respektující						nerespektující

10) Jaký vztah se domníváte, že k Vám Váš otec chová:

	1	2	3	4	5	
pozitivní						negativní
vřelý						odmítavý
aktivní						pasivní
respektující						nerespektující

11) Kontakt s biologickým otcem v dnešní době:

- několikrát týdně
- jednou týdně
- více než dva dny v měsíci
- jeden den v měsíci
- nepravidelný, ale celkem častý
- velmi nepravidelný, málo častý
- žádný
- jiný:

Příloha 2: Rosenbergova škála sebehodnocení podle Blatného a Osecké (1994)

V následující části dotazníku vybírejte odpověď, která nejlépe odpovídá Vaší situaci. K dispozici máte u každé odpovědi čtyřbodovou škálu, přičemž tyto body zastupují odpovědi 1 – "rozhodně souhlasím", 2 – "spíše souhlasím", 3 – "spíše nesouhlasím" a 4 – "rozhodně nesouhlasím".

		rozhodně souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
1.	Mám pocit, že si uchovávám svoji osobní důstojnost nejméně v takové míře, jako většina ostatních lidí.				
2.	Mám vždy sklon (tendenci) považovat se za neúspěšného člověka.				
3.	Myslím si, že mám řadu dobrých vlastností.				
4.	Jsem schopný/á dělat mnoho věcí stejně dobře jako ostatní.				
5.	Zdá se mi, že nemohu být u sebe na nic zvláštního hrdý/á.				
6.	Mám k sobě dobrý vztah.				
7.	Chtěl/a bych si sám/sama sebe víc vážit.				
8.	Jsem se sebou vcelku spokojený/á.				
9.	Občas jasně pocítuji svoji neužitečnost.				
10.	Někdy si myslím, že jsem naprosto neschopný/á.				

Příloha 3: Přeložená verze Personal Attributes Questionnaire

V následujícím dotazníku zaškrtněte na pětibodové škále tu možnost, která Vás vystihuje nejlépe.

		A	B	C	D	E	
1.	neagresivní						agresivní
2.	plně závislý/á						plně samostatný/á
3.	emočně málo angažovaný/á						emočně velmi angažovaný/á
4.	submisivní						dominantní
5.	krizové situace mě rozrušují						krizové situace mě nerozrušují
6.	pasivní						aktivní
7.	neschopný/á věnovat se bezmezně druhým						schopný věnovat se bezmezně druhým
8.	hrubý/á						jemný/á
9.	druhým málo nápomocný/á						druhým velmi nápomocný/á
10.	nesoutěživý/á						soutěživý/á
11.	zaměřený/á na domov						zaměřený/á na svět
12.	málo laskavý/á						velmi laskavý/á
13.	závislý/á na mínění druhých						nezávislý/á na mínění druhých
14.	citově málo zranitelný/á						citově velmi zranitelný/á
15.	neuvědomující si city druhých						plně si uvědomující city druhých
16.	snadno se rozhoduji						obtížně se rozhoduji
17.	lehko se vzdávám						nikdy se lehce nevzdávám
18.	nikdy nepláču						lehko se rozpláču
19.	bez sebedůvěry						velmi sebejistý/á
20.	cítím se méněcenný/á						cítím se nadřazený/á
21.	nechápatý/á vůči druhým						velmi chápatý/á vůči druhým
22.	ve vztazích spíše odtažitý/á						ve vztazích spíše vřelý/á
23.	s minimální potřebou bezpečí						se silnou potřebou bezpečí
24.	pod tlakem se hroutím						pod tlakem si vedu výborně